

મંથોષક તથા ટીકાકાર,
ભટ્ટ શામરાંકર મોનભ.
મોક્ષમંદિર-અમદાવાદ.

શ્રીતરવબોધ. 7924
શ્રીજીભણી ત્રીજો લાગ-આવડા કરાયાવની અદ્યતનવાણી.

Reg. No. 140.

પદ્મચંદ્ર, શામરાંકર તથા સાદા પુજારાણી
સ્થાપાંતર સહિત.

પ્રકાશક:-પરિખ મોહનલાલ ગોવંદલાલ.
કાળુપુર, અંદોની પોળ-અમદાવાદ.

(અન્ય સ્વામીત્વના સર્વ હક ટીકાકારને સ્વામીન છે.)

શ્રીજી આરતિ. સંવત ૧૯૮૦ પ્રત ૨૦૦.
કોમન ૦-૩-૬૧

નોંધ-શ્રીકૃષ્ણભણેલા છે પુરુષોને પણ હિસમ પદેસને લાભ થી તેવા
હેતુથી મોકોડાવા રાત્રી ટાળખમાં છપીયા છે તેમ તેનુ બાંધતર પણ
પણીજ સારી બાપામાં હતું છે, વળી તેની કીમત ઘણીજ મોટી છે.

અમદાવાદ-પીરમહેશ શાહ ઉપર આવેલા પી નિમિષા પ્રિ. પ્રેસમાં
સંસ્કૃતભાષા પ્રિન્ટવાલ નિવેદીએ છાપ્યું.

55272

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજરાની કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૮૮૫૬ વર્ગક

પુસ્તકનું નામ ૮૧-૮૫ બે. ૬

વિષય ૫૬૬

શ્રી તત્ત્વબોધ.

પ્રથમ સદ્ગુણને પ્રણામ કરીને શ્રી ૨૧ કર ભગવાન્ શ્રવણો
આરભ કરે છે.

૧ વાસુદેવેન્દ્રયોગીન્દ્રં, નત્વા જ્ઞાનપદં ગુરુમ્ ।
મુમુક્ષુણાં હિતાર્થાય, તત્ત્વબોધોઽભિધીયતે ॥

૧ વાસુદેવેન્દ્રયોગીન્દ્ર, નત્વા જ્ઞાનપદં ગુરુમ્ ।
મુમુક્ષુણા હિતાર્થાય, તત્ત્વબોધોઽભિધીયતે ॥

અર્થ—જ્ઞાન આપનારા, સર્વ વ્યાપક પરમ ઐશ્વર્યરૂપ, અને યો-
ગીઓમા પણ ઉત્તમ એના સદ્ગુણને પ્રણામ કરીને મોક્ષની ઇચ્છાવાળા
જીવોના કલ્યાણ માટે આ તત્ત્વબોધ કહેવાય છે—સૂચવાય છે

(આ ગ્રન્થ પદમા નવી પણ વાર્તાના રૂપમા છે.)

૨ સાધનચતુષ્ટયસંપન્નાધિકારિણા મોક્ષસાધનભૂત તત્ત્વવિવેકપ્રકારં
વક્ષ્યામઃ ॥

૨ સાધનચતુષ્ટયસ પન્નાધિકારિણા મોક્ષસાધનભૂત તત્ત્વવિવેકપ્રકાર
વક્ષ્યામઃ ॥

અર્થ—જેઓ ચાર સાધનો કરી ચૂક્યા છે તેવા અધિકારીઓના
મોક્ષના સાધનરૂપ, તત્ત્વવિવેક સમ્બંધી ખુલાસો કહીશું

૧ પદ્મૉઽ—વાસુદેવ+દ્ર—સર્વ વ્યાપક, આત્માના ઈશ્વરૂપ યોગીન્દ્ર-
યોગીઓના ધ્રુવ એટલે યોગીઓમા એટ એટલે પરમાત્મારૂપ (શ્રી યોગી
શુ ને). નત્વા-નમીને જ્ઞાનપદ ગુરુમ્-જ્ઞાનને આપનાર ગુણને મુમુક્ષુણા-
મુમુક્ષુઓના હિતાર્થાય-હિતને માટે. તત્ત્વબોધ-તત્ત્વનો ઉપદેશ.
અભિધીયતે-કહેવાય છે

૨ પદ્મૉઽ—સાધનાનામ્ ચતુષ્ટય સાધનચતુષ્ટયં, તેન સંપન્નાઃ
સાધનચતુષ્ટયસંપન્ના -ચાર સાધનથી સંપન્ન થએલા, એટલે જે ચાર

૩ સવાલ—સાધનચતુષ્ટય કિમ્ ?

૩ સવાલ—સાધનચતુષ્ટય કિમ્ ?

સવાલનો અર્થ—એ ચાર સાધનો કયા કયા છે ?

જવાબ—(૧) નિત્યાનિત્યવસ્તુવિવેકઃ (૨) હામુત્રાર્થફલ-
ભોગવિરાગઃ (૩) શમાદિષ્ટસંપત્તિઃ । (૪) મુમુક્ષુત્વં ચેતિ ॥

જવાબ—(૧) નિત્યાનિત્યવસ્તુવિવેક (૨) હામુત્રાર્થફલ-
ભોગવિરાગઃ (૩) શમાદિષ્ટસંપત્તિ । (૪) મુમુક્ષુત્વં ચેતિ ॥

જવાબનો અર્થ—(પહેલું સાધન) નિત્ય તથા અનિત્ય વસ્તુ-
ઓમા વિવેક—માન-સમજણ તે (બીજું સાધન) આ સમાર તથા
સ્વર્ગની કામના, કામનાના કળ અને તેમાથી ઉત્પન્ન થતા ભોગ વિલાસા
તેમા વૈરાગ્ય (ત્રીજું સાધન) શમાદિ છ સંપત્તિઓ અને (ચોથું
સાધન) મોક્ષની ઇચ્છા

૪ સવાલ—નિત્યાનિત્યવસ્તુવિવેકઃ કઃ ?

૪ સવાલ—નિત્યાનિત્યવસ્તુવિવેક કઃ ?

સવાલનો અર્થ—નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુમા વિવેક એટલે શું ?

જવાબ—નિત્યવસ્ત્વેકં બ્રહ્મ, તદ્વ્યતિરિક્તં સર્વમનિત્યમ્ ।

અયમેવ નિત્યાનિત્યવસ્તુવિવેકઃ ॥

સાધનો કરી ચૂક્યા છે તે અધિકારિન્—ઉપરથી અધિકારિણા—અધિ-
કારીઓના મોક્ષસ્ય સાધનમૂલ—મોક્ષના સાધનરૂપ તત્ત્વવિવેકસ્ય
પ્રકાર તત્ત્વવિવેકપ્રકાર—તત્ત્વવિવેકનો પ્રકાર, તત્ત્વવિવેક સંબંધી ખુલાસા.
વશ્યામ્.—કહીયું (જન્મ+મરણ કાળનો સ્થ પ્રત્યય તેમા જ નો ક
થયો છે અને સ્ નો જ્ અને ક્ તથા જ્ મળીને ક્ષ થયો છે).

૩ પદ્મછેદ—નિત્ય+અનિત્ય+વસ્તુ+વિવેક.—નિત્યાનિત્ય કહેતા-
સત્ય અગર અનત્ય વસ્તુઓમા વિવેક—માન-સમજણ હા—આ લોકમા
અમુત્ર-પર્યોક્તમા અર્થ+ફલ+ભોગ-કામના તથા તેનું શળ અને તેનો ભોગ.
તેષુ વિરાગઃ અર્થફલભોગવિરાગ.—કામનાના કળ અને ભોગમા વૈરાગ્ય.
શમાદિષ્ટસંપત્તિ.—શમ સિગેરે ૭ સંપત્તિઓ મુમુક્ષુત્વં—મોક્ષની ઇચ્છા,

જવાબ—નિત્યવસ્ત્વેકં બ્રહ્મ તદ્વ્યતિરિક્તં સર્વમનિત્યમ્ ।
અયમેવ નિત્યાનિત્ય વસ્તુવિવેકઃ ॥

જવાબ—નિત્યવસ્ત્વેકં બ્રહ્મ તદ્વ્યતિરિક્તં સર્વમ-
નિત્યમ્ । અયમેવ નિત્યાનિત્ય વસ્તુવિવેક ॥

જવાબનો અર્થ—નિત્ય વસ્તુ તો એક બ્રહ્મ છે તેનાથી જુદુ તે
તમામ અનિત્ય વસ્તુ છે આવા જ્ઞાનનુ નામ નિત્યાનિત્યવસ્તુવિવેક કહેવાય છે.

૫ સવાલ—વિરાગઃ કઃ ?

૫ સવાલ—વિરાગ ક ?

સવાલનો અર્થ—વૈરાગ્ય કોવો હોય ?

જવાબ—इह स्वर्गभोगेषु इच्छाराहित्यम् ॥

જવાબ—ઈહ સ્વર્ગભોગેષુ ઇચ્છારાહિત્યમ્ ॥

જવાબનો અર્થ—આ મસાગ તથા અર્ચના ભોગ વિલાસમાં
આસક્તિથી રહિતપણું તેનું નામ વૈરાગ્ય કહેવાય છે.

૬ સવાલ—શમાદિસાધનસંપત્તિઃ કા ?

૬ સવાલ—શમાદિસાધનસંપત્તિ. કા ?

સવાલનો અર્થ—શમ વિગેરે સાધનની સંપત્તિ (સામગ્રી) તે
કય કહેવાય છે ?

જવાબ—શમો દમ ઉપરમાસ્તિતિશ્ચ શ્રદ્ધા સમાધાનં ચેતિ ॥

૪ પદ્યછંદ—નિત્ય+વસ્તુ+એકં—નિત્ય વસ્તુ (હ મેશા રહેનાર)
અવિનાશી વસ્તુ તો એક. બ્રહ્મ—છે (વિ+અતિ+રિચ્+ત=વ્યતિ-
રિક્ત) તસ્માત્ વ્યતિરિક્તં=તદ્વ્યતિરિક્ત—તે બ્રહ્મથી જુદુ સર્વમ
અનિત્યમ્—સધળુ અનિત્ય (નાશવત) અયમ્ યજ્ઞ—આજ, આનુ નામ.
નિત્યાનિત્યવસ્તુવિવેક—નિત્ય તથા અનિત્ય વસ્તુઓમાં રહેલો વિવેક
સમજાવ્યું અગર જ્ઞાન.

૫ પદ્યછંદ—इह—આ લોકના સ્વર્ગ—પરલોકના. ભોગેષુ—ભોગ વિલા-
સમાં इच्छा—મરજી, આસક્તિ રહિતસ્થ માથ રાહિત્યમ્—इच्छायाઃ
રાહિત્ય इच्छाराहित्य—ઇચ્છા અગર આસક્તિથી રહીતપણું

૬ પદ્યછંદ—શમ—મનનો નિયંત્ર. દમ.—ઇન્દ્રિયોનો નિયંત્ર. ઉપરમ

જવાબ—શમો દમ ઉપરમસ્તિતિક્ષા શ્રદ્ધા સમાધાન ચેતિ ॥

જવાબનો અર્થ—શમ, દમ, ઉપરમ, તિતિક્ષા શ્રદ્ધા અને સમાધાન એ છ શમાદિ સાધન મપત્તિ કહેવાય છે

૭-૧ સવાલ—શમઃ કઃ ?

૭-૧ સવાલ—શમ ક ?

સવાલનો અર્થ—શમ એટલે શું ?

જવાબ—મનોનિગ્રહઃ ।

જવાબ—મનોનિગ્રહ ।

જવાબનો અર્થ—મનને વશ કરવું તે

૭-૨ સવાલ—દમઃ કઃ ?

૭-૨ સવાલ—દમઃ ક ?

સવાલનો અર્થ—દમ એટલે શું ?

જવાબ—ચક્ષુરાદિબાહ્યેન્દ્રિયનિગ્રહઃ ।

જવાબ—ચક્ષુરાદિબાહ્યેન્દ્રિયનિગ્રહઃ ।

જવાબનો અર્થ—આપ વિગેરે બહારની ઇન્દ્રિયનો નિગ્રહ તે દમ કહેવાય છે

૭-૩ સવાલ—ઉપરમઃ કઃ ?

૭-૩ સવાલ—ઉપરમ ક ?

પોતાના ધર્મ પ્રમાણે આચરણ-વર્તન તિતિક્ષા-ટાટ નડકા વિગેરેથી થતા દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ શ્રદ્ધા-શુઝ તથા શાસ્ત્રના વચનમા વિશ્વાસ સમાધાન-ચિત્તની એકાગ્રતા ચ્વેતિ-અને તે પ્રમાણે

૭-૧ ૫૬૨૭૬ તથા અર્થ—મનસ નિગ્રહ મનોનિગ્રહ-મનનો નિગ્રહ તે રામ કહેવાય છે.

૭-૨ ૫૬૨૭૬—ચક્ષુઆદિ ણ્ણુનાનિ ચક્ષુરાદીનિ, ચક્ષુરાદીનિ ચ્વેતિ તાનિ બાહ્યેન્દ્રિયાણિ ચ્વે, ચક્ષુરાદિબાહ્યેન્દ્રિયાણિ, તેષામ્ નિગ્રહઃ, ચક્ષુરાદિબાહ્યેન્દ્રિયનિગ્રહ ॥

૭-૩ ૫૬૨૭૬—સ્વસ્ય ધર્મ સ્વધર્મ, તસ્ય અનુષ્ઠાનમ્ સ્વધર્માનુષ્ઠાનમ્-પોતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તન-કાર્ય ણ્ણ-જ, માન

(૫)

અવાલનો અર્થ—ઉપરમ કોને કહેવાય છે ?

જવાબ—સ્વધર્માનુષ્ઠાનમેવ ॥

જવાબ—સ્વધર્માનુષ્ઠાનમેવ ॥

જવાબનો અર્થ—પોતાના ધર્મ પ્રમાણેજ વર્તવું તેનું નામ ઉપરમ કહેવાય છે

૭-૪ સવાલ—તિતિક્ષા કા ?

૭-૪ સવાલ—તિતિક્ષા કા ?

સવાલનો અર્થ—તિતિક્ષા કોને કહેવાય છે.

જવાબ—શીતોષ્ણમુખદુઃખાદિસાહિષ્ણુત્વમ્ ॥

જવાબ—શીતોષ્ણમુખદુઃખાદિસાહિષ્ણુત્વમ્ ॥

જવાબનો અર્થ—ઠાંડ, તડકો, મુખ, દુઃખ વીગેરે સહન કરવાનું તેનું નામ તિતિક્ષા કહેવાય છે

૭-૫ સવાલ—શ્રદ્ધા કીદશી ?

૭-૫ સવાલ—શ્રદ્ધા કીદશી ?

સવાલનો અર્થ—શ્રદ્ધાનું કેય કેવું હશે ?

જવાબ—ગુરુવેદાંતવાક્યાદિષુ વિશ્વાસઃ શ્રદ્ધા ॥

જવાબ—ગુરુવેદાંતવાક્યાદિષુ વિશ્વાસ શ્રદ્ધા ॥

જવાબનો અર્થ—ગુરુ તથા વેદાંત વાક્યોમાં વિશ્વાસ તેનું નામ શ્રદ્ધા કહેવાય છે.

૭-૪ ૫૬-છેદ—શીત+ઉષ્ણ+મુખ+દુઃખ+આદિ-ઠાંડ તડકો મુખ, દુઃખ આદિ સહતે+इति एवम् શીલ સહિષ્ણુ-તસ્ય માત્ર સહિષ્ણુત્વમ્-સહન કરવાપણું

૭-૫ ૫૬-છેદ—ગુરુશ્ચ વેદાંતવાક્યાનિ ચ-ગુરુવેદાંતવાક્યાનિ-ગુરુવેદાંતવાક્યાનિ આદીનિ યષુ તાનિ, ગુરુવેદાંતવાક્યાની તેષુ-ગુરુએ કહેલાં વેદાંતના વાક્યો વીગેરેમાં વિશ્વાસ-વિશ્વાસ, બરોડો શ્રદ્ધા-શ્રદ્ધા.

૭-૬ સવાલ-સમાધાનં કિમ્ ?

૭-૬ સવાલ-સમાધાન કિમ્ ?

સવાલનો અર્થ-સમાધાન કોને કહેવાય છે ?

જવાબ-ચિત્તેકાગ્રતા ॥

જવાબ-ચિત્તેકાગ્રતા ॥

જવાબનો અર્થ-ચિત્તની એકાગ્રતા તે સમાધાન કહેવાય છે

૮-૧ સવાલ-મુમુક્ષુત્વં કિમ્ ?

૮-૧ સવાલ-મુમુક્ષુત્વ કિમ્ ?

સવાલનો અર્થ-મુમુક્ષુપણ કોને કહેવાય ?

જવાબ-મોક્ષો મે ભૂયાત્ इति इच्छा ॥

જવાબ-મોક્ષો મે ભૂયાત્ ઇતિ ઇચ્છા ॥

જવાબનો અર્થ-મારો મોક્ષ થાય એવી જે ઇચ્છા તેનું નામ મુમુક્ષુત્વ કહેવાય છે

૮-૨ એતત્સાધનચતુષ્ટયમ્

૮-૨ એતત્સાધનચતુષ્ટયમ્ ?

અર્થ-આ ચાર સાધનો મળી ખુલાસો કર્યો છે

તતસ્તત્ત્વવિવેકસ્યાધિકારિણો ભવંતિ ।

તતસ્તત્ત્વવિવેકસ્યાધિકારિણો ભવંતિ ।

અર્થ-પછી ઉપર બતાવ્યા તે સાધનો તૈયાર કર્યા પછી મુમુક્ષુઓ તત્ત્વવિવેકના અધિકારી થાય છે.

૭-૬ ૫૬૨છેડ-ચિત્તસ્ય એકાગ્રતા-ચિત્તેકાગ્રતા-ચિત્તની એકાગ્રતા.

૮-૧ ૫૬૨છેડ-મોક્ષ:-મુક્તિ મે-મારી ભૂયાત્-થાય. इति इच्छा-એવી ઇચ્છા.

૮-૨ ૫૬૨છેડ-તત્-પછી તત્ત્વસ્ય વિવેક તત્ત્વવિવેક તસ્ય તત્ત્વવિવેકસ્ય-તત્ત્વ વિવેકના અધિકારિન્-શબ્દ ઉપરથી અધિકારિણ - (મધમાનુ બ્રહ્મ વચન) અધિકારીઓ ભવંતિ-થાય છે.

૯ સવાલ—તત્ત્વવિવેકઃ કઃ ?

૯ સવાલ—તત્ત્વવિવેકઃ કઃ ?

સવાલનો અર્થ—તત્ત્વવિવેક કોને કહેવાય છે ?

જવાબ—આત્મા સત્યસ્તદન્યત્ સર્વં મિથ્યેતિ ॥

જવાબ—આત્મા સત્યસ્તદન્યત્ સર્વં મિથ્યેતિ ॥

જવાબનો અર્થ—આત્મા સત્ય છે તેનાથી ને શુદ્ધ છે તે મિથ્યા છે એ પ્રમાણે સમજ.

૧૦ સવાલ—આત્મા કઃ ?

૧૦ સવાલ—આત્મા કઃ ?

સવાલનો અર્થ—આત્મા કેવો હોય છે ?

જવાબ—સ્થૂલસૂક્ષ્મકારણશરીરાદ્યતિરિક્તઃ પંચકોશાતીતઃ
સન્ અવસ્થાત્રયસાક્ષી સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપઃ સન્ યસ્તિષ્ઠતિ
સ આત્મા ॥

જવાબ—સ્થૂલસૂક્ષ્મકારણશરીરાદ્યતિરિક્તઃ પંચકો-
શાતીત સન્ અવસ્થાત્રયસાક્ષી સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપઃ સન્ યસ્તિ-
ષ્ઠતિ સ આત્મા ॥

જવાબનો અર્થ—આત્મા તે કહેવાય છે કે ને સ્થૂલ સૂક્ષ્મ
અને કારણ શરીરથી શુદ્ધ છે, પાંચકોશોથી પણ શુદ્ધ છે, ત્રણ અવસ્થાનો
સાથી છે અને સચ્ચિદાનંદ રૂપ રહે છે તે આત્મા છે.

૯ પદછેત્ત—આત્મા—આત્મા સત્ય—સાચો છે. તસ્માત્ અન્યત્
તદન્યત્—તેનાથી (આત્માથી) શુદ્ધ—ભિન્ન સર્વ—સઘણ મિથ્યા
કૃતિ—ખોટું છે એમ

૧૦ પદછેત્ત—સ્થૂલ+સૂક્ષ્મ+કારણ+શરીરાત્—સ્થૂલ સૂક્ષ્મ, તથા
કારણ શરીરથી. વિ+મતિ+રિચ્+ત—શુદ્ધ પડેલો, ભિન્ન પડેલો. પચ્ચક્તે
કોશાઽપચ્ચકોશા તાન્ અતીત. પચ્ચકોશાતીત.—પાંચ કોશોથી
રહીત સન્—જના (નપુસકના સત્—જના અને સ્ત્રી લીંગના નામ સાથે
સતી એટલે જના વપાય છે) અવસ્થાનામ્ ત્રય અવસ્થાત્રય—તસ્ય

૧૧ સવાલ—સ્થૂલશરીરં કિમ્ ?

૧૧ સવાલ—સ્થૂલશરીરં કિમ્ ?

સવાલનો અર્થ—સ્થૂલ શરીર કોને કહેવાય છે ?

જવાબ—પંચીકૃતપંચમહાભૂતૈઃ કૃતં સત્ કર્મજન્યં
સુખદુઃસાદિભોગાયતન શરીરમ્ ! અસ્તિ જાયતે વર્ધતે વિપરિણમતે
અપક્ષીયતે વિનશ્યતીતિ ષડ્વિકારવદેતત્સ્થૂલશરીરમ્ ॥

જવાબ—પંચીકૃતપંચમહાભૂતૈઃ કૃતં સત્ કર્મજન્યં
સુખદુઃસાદિભોગાયતન શરીરમ્ ! અસ્તિ જાયતે વર્ધતે વિપરિણ-
મતે અપક્ષીયતે વિનશ્યતીતિ ષડ્વિકારવદેતત્સ્થૂલશરીરમ્ ॥

જવાબનો અર્થ—પૃથ્વી, જળ, તેજ વાયુ અને આકાશ એવા
પંચ મહાભૂતો એક સાથે મળવાથી થયેલું, કર્મથી બનેલું, સુખ દુઃખા-
દિના ભોગનું સ્થાન, તેને સ્થૂળ શરીર કહેવાય છે. વળી તે શરીર ગર્ભમાં
આવે છે ત્યારે ગર્ભ છે એમ કહેવાય છે, પછી જન્મે છે, પછી વધે છે,
પછી પુખ્ત બને છે, વૃદ્ધ બને છે અને છેવટે નાશ પામે છે એવા છ
વિકારવાળું આ સ્થૂળ શરીર છે.

સાક્ષી અવસ્થાત્રયસ્ય સાક્ષી—ત્રણે અવસ્થાના સાક્ષી સચ્ચિદાનંદ
સ્વરૂપઃ—સત્ ચિત્ અને આનંદ સ્વરૂપ સન્-છતા. યં તિષ્ઠતિ—જે ઉભા
છે, જે છે. સઃ—તે. આત્મા—આત્મા

૧૧ પદ્યેન્દ્ર—પંચીકૃતમહાભૂતૈઃ—પાંચ મહાભૂતો (પૃથ્વી જળ તેજ
વાયુ અને આકાશ એકત્ર મળવાથી કૃત-કર્યાએથી સત્ છતાં કર્મજન
અન્ય કર્મજન્ય—કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલું સુખ+દુઃખ+આદિ—સુખ દુઃખ
વિગેરેનો ભોગસ્થ આયતન ભોગાયતન—ભોગનું સ્થાન શરીર—શરીર
અસ્તિ—(ગર્ભમાં) છે જાયતે—જન્મે છે વર્ધતે—વધે છે વિપરિણમતે—
પુખ્ત થાય છે. અપક્ષીયતે—નાશ પામે છે, વૃદ્ધ થાય છે વિનશ્યતિ—
નાશ પામે છે इति—એ પ્રમાણે ષડ્વિકારા સતિ યસ્ય ષડ્વિકારવત્—
છ વિકારના બાન જેવું સ્થૂલશરીર—સ્થૂલ શરીર ગણાય છે.

૧૨ સવાલ—સૂક્ષ્મશરીરમ્ કિમ્ ?

૧૨ સવાલ—સૂક્ષ્મશરીરમ્ કિમ્ ?

સવાલનો અર્થ—સૂક્ષ્મ શરીર કાને કહેવાય છે ?

જવાબ—અપંચીકૃતપંચમહાભૂતૈઃ કૃતં સત્ કર્મજન્યં, સુખ-
દુઃખાદિભોગસાધનમ્, પંચજ્ઞાનેન્દ્રિયાણિ, પંચકર્મેન્દ્રિયાણિ, પંચ-
પ્રાણાદયઃ, મનશ્ચૈકંબુદ્ધિશ્ચૈકા એવં સપ્તદશકલાભિઃ સહ યત્તિષ્ઠતિ
તત્સૂક્ષ્મશરીરમ્ ॥

જવાબ—અપંચીકૃતપંચમહાભૂતૈઃ કૃતં સત્ કર્મજન્યં,
સુખદુઃખાદિભોગસાધનમ્, પંચજ્ઞાનેન્દ્રિયાણિ, પંચકર્મેન્દ્રિયાણિ,
પંચપ્રાણાદય, મનશ્ચૈકંબુદ્ધિશ્ચૈકા એવં સપ્તદશકલાભિઃ સહ
યત્તિષ્ઠતિ તત્સૂક્ષ્મશરીરમ્ ॥

જવાબનો અર્થ—જે એકા નહીં થએલા પાંચ મહાભૂતોથી
બનેલું વળી કર્મથી ઉપજેલું, જે સુખ દુઃખ વીગેરેના ભોગ ભોગનવાનું
સાધન છે, પાંચ કર્મેન્દ્રિય, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ પ્રાણ, એક મન તથા
એક બુદ્ધિ એવી રીતે સત્તર તત્ત્વોવાળું છે તે સૂક્ષ્મશરીર છે

હવે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય કય ? તેના દેવ કયા ? તથા તેના ધર્મ-વિષય
કયા ? તે સમઘી ખુલાસો થાય છે

૧૨ પદ્મછેદ—અપંચીકૃતપંચમહાભૂતૈઃ નહીં એટલા થએલા પાંચમહા
ભૂતોથી કૃત-કર્મએલું સત્-જતા કર્મજન્ય કર્મજન્ય-કર્મથી પેદા
થએલું સુખદુઃખાદિ-સુખ દુઃખો વીગેરેના ભોગસાધનમ્-ભોગનું સાધન
પંચજ્ઞાનેન્દ્રિયાણિ-જ્ઞાન જેમા પ્રધાન છે એવી (કાન, નાક, આંખો, જીભ
તથા ચામડી) પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો પંચકર્મેન્દ્રિયાણિ-કર્મ જેમા પ્રધાન છે
એવી હાથ, પગ, વાણી, ગુદા (મળ ત્યાગ કરનાર ઇન્દ્રિય) અને
શીષ્ણ (પેશાબ કરનાર ઇન્દ્રિય) એ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો પંચપ્રાણાદય-પાંચ
પ્રાણ જેના કે (પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન અને સમાન) જેમા મુખ્ય
છે તે મનશ્ચ એક મનશ્ચેક-એક મન બુદ્ધિશ્ચ એકા બુદ્ધિશ્ચૈકા-એક
બુદ્ધિ એવં-આ પ્રમાણે સપ્તદશ+કલાભિ-સત્તર કલાથી સહ-સંયો
યત્તિષ્ઠતિ-જે છે તત્ સૂક્ષ્મશરીરમ્-તે શરીર નીર ૭

૧૩-૧ શ્રોત્રં ત્વક્ ચક્ષૂ રસના ઘ્રાણમ્ ઇતિ પંચજ્ઞાનેન્દ્રિયાણિ॥

૧૩-૧ શ્રોત્રં ત્વક્ ચક્ષૂ રસના ઘ્રાણમ્ ઇતિ ૫ ચજ્ઞાને દ્રિયાણિ ॥

અર્થ—કાન, ચામડી, આખ, જીભ અને નાક એ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે.
(હવે તેના દેવની વાત થાય છે)

૧૩-૨ શ્રોત્રસ્ય દિગ્દેવતા ॥ ત્વચોવાયુઃ ॥ ચક્ષુષઃ સૂર્યઃ ॥
રસનાયા વરુણઃ ॥ ઘ્રાણસ્ય અશ્વિનૌ ઇતિ જ્ઞાનેન્દ્રિયદેવતાઃ ॥

૧૩-૨ શ્રોત્રસ્ય દિગ્દેવતા ॥ ત્વચોવાયુઃ ॥ ચક્ષુષઃ સૂર્યઃ ॥
રસનાયા વરુણ ॥ ઘ્રાણસ્ય અશ્વિનૌ ઇતિ જ્ઞાનેન્દ્રિયદેવતા ॥

અર્થ—કાનના દેવ દિશા છે, ચામડીના દેવ વાયુ છે, આખના દેવ સૂર્ય છે, જીભના દેવ વરુણ છે અને નાકના દેવ અશ્વિનિકુમાર છે

૧૩-૩ શ્રોત્રસ્ય વિષયઃ શબ્દગ્રહણમ્ । ત્વચો વિષયઃ સ્પર્શ-
ગ્રહણમ્ ॥ ચક્ષુષો વિષયો રૂપગ્રહણમ્ ॥ રસનાયા વિષયો રસગ્રહણમ્ ॥
ઘ્રાણસ્ય વિષયો ગંધગ્રહણમ્ ઇતિ ॥

૧૩-૩ શ્રોત્રસ્ય વિષય શબ્દગ્રહણમ્ । ત્વચો વિષય સ્પર્શ-
ગ્રહણમ્ । ચક્ષુષો વિષયો રૂપગ્રહણમ્ । રસનાયા વિષયો રસ-
ગ્રહણમ્ । ઘ્રાણસ્ય વિષયો ગંધગ્રહણમ્ ઇતિ ॥

૧૩-૧ પદ્ધતેઃ—શ્રોત્ર-કાન ત્વક્-ત્વચા, ચામડી ચક્ષુ-આખો
રસના-જીભ ઘ્રાણમ્-નાક ઇતિ-એ પ્રમાણે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે

૧૩-૨ પદ્ધતેઃ—શ્રોત્રસ્ય-કાનના દિગ્દેવતા-દિશા દેવ છે. ત્વચો-
વાયુ-ત્વચાના વાયુદેવ છે ચક્ષુષ-આખના દેવ સૂર્ય-અર્થ. રસનાયા
વરુણ-જીભના દેવ વરુણ છે ઘ્રાણસ્ય અશ્વિનૌ-નાકના દેવ (એ)
અશ્વિનિકુમાર છે ઇતિ-આ પ્રમાણે જ્ઞાનેન્દ્રિયદેવતા-જ્ઞાન ઇન્દ્રિયોના દેવો છે.
આ પ્રમાણે જ્ઞાનેન્દ્રિયોના દેવતા છે (હવે તે ઇન્દ્રિયોના ધર્મ અગર
વિષય બતાવે છે)

૧૩-૩ પદ્ધતેઃ—શ્રોત્રસ્ય વિષય-કાનનો વિષય શબ્દસ્ય ગ્રહણ
શબ્દગ્રહણમ્-શબ્દ લેના એટલે શબ્દ સામગ્રી તે. ત્વચો વિષય-

અર્થ—કાન, ચામડી, આખ, જીભ અને નાક એ પાંચ માને દ્રિયો છે કાનનો દેવ ઇદશા છે, ચામડીનો દેવ વાયુ છે, આખનો દેવ સૂર્ય છે, જીભનો દેવ વરૂણ છે, નાકનો દેવ અશ્વનિદુભાગે છે, આ પ્રમાણે માને-દ્રિયોના દેવતા છે, કાનનો વિષય સામળવુ તે, ચામડીનો વિષય અડકવુ તે આખનો વિષય જોવુ તે, જીભનો વિષય ખાવુ તે, નાકનો વિષય સુંઘવુ તે. (હવે કર્મેન્દ્રિયાણી કઈ છે તે કહે છે)

૧૪-૧ વાક્ પાણી પાદપાયૂપસ્થાનીતિ પંચકર્મેન્દ્રિયાણિ ॥

૧૪-૧ વાક્ પાણી પાદપાયૂપસ્થાનીતિ પંચકર્મેન્દ્રિયાણિ ॥

અર્થ—વાણી, હાથ, પગ, ગુદા અને ઉપસ્થ એ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો છે હવે તે કર્મેન્દ્રિયોના દેવ કોણ છે તે કહે છે

૧૪-૨ વાચો દેવતા વન્હિઃ હસ્તયોરિંદ્રઃ । પાદયોર્વિષ્ણુઃ ।
પાયોર્મૃત્યુઃ । ઉપસ્થસ્ય પ્રજાપતિઃ । ઇતિ કર્મેન્દ્રિયદેવતાઃ ।

૧૪-૨ વાચો દેવતા વન્હિ હસ્તયોરિંદ્ર । પાદયોર્વિષ્ણુ ।
પાયોર્મૃત્યુઃ । ઉપસ્થસ્ય પ્રજાપતિ । ઇતિ કર્મેન્દ્રિયદેવતા ॥

ચામડીનો વિષય. સ્પર્શગ્રહણમ્—સ્પર્શનું ગ્રહણ, અડકવું તે ચક્ષુષો વિષય—આખનો વિષય રૂપગ્રહણમ્—ડાળવું ગ્રહણ એટલે જોવું તે રસનાયા વિષય—જીભનો વિષય રસગ્રહણમ્—રસનું ગ્રહણ—ખાવું તે ઘ્રાણસ્ય વિષય—નાકનો વિષય ગંધગ્રહણ—ગંધનું ગ્રહણ એટલે ગંધ લેવી, સુગંધી તે. ઇતિ—એ પ્રમાણે

૧૪-૧ પદ્મછેદ—વાક્—વાણી પાણી—હાથ પાદૌ—પગ પાયુ—ગુદા, મળત્યાગનું દ્વાર. ઉપસ્થ—મુત્રત્યાગનું દ્વાર ઇતિ—એ પ્રમાણે પંચકર્મેન્દ્રિયાણિ—પાંચ કર્મેન્દ્રિયો

૧૪-૨ પદ્મછેદ—વાચ.—વાણીના દેવતા—દેવતા વન્હિ—અગ્નિ હસ્તયો રિંદ્ર—હાથના દેવ ઇંદ્ર પાદયો વિષ્ણુ—પગના દેવ વિષ્ણુ પાયો મૃત્યુ—ગુદાના દેવ યમગંભ ઉપસ્થસ્ય પ્રજાપતિ—ઉપસ્થના દેવ બ્રહ્મા ઇતિ—આ પ્રમાણે કર્મેન્દ્રિયદેવતા—કર્મેન્દ્રિયના દેવો છે

(૧૨)

હવે તે દરેક કર્મેન્દ્રિયો શુ શુ કામ કરે છે, કઇ કઇ ક્રિયા કરે છે
અથવા તેનો કયો વિષય છે તે વાતનો હવે ખુલાસો થાય છે

૧૪-૩ વાચો વિષયો ભાષણમ્ । પાણ્યોર્વિષયો વસ્તુગ્રહણમ્ ।
પાદ્યોર્વિષયો ગમનમ્ । પાયોર્વિષયો મલત્યાગઃ । ઉપસ્થસ્ય વિષય
આનંદ ઇતિ.

૧૪-૩ વાચો વિષયો ભાષણમ્ । પાણ્યોર્વિષયો વસ્તુગ્રહણમ્ ।
પાદ્યોર્વિષયો ગમનમ્ । પાયોર્વિષયો મલત્યાગઃ । ઉપસ્થસ્ય
વિષય આનંદ ઇતિ.

અર્થ—વાણીનો વિષય બોલવું છે, હાથનો વિષય, હાથનો વિષય
વસ્તુને લેવી તે, પગનો વિષય ચાલવું તે, યુદ્ધનો વિષય મળ ત્યાગ અને
ઉપસ્થનો વિષય આનંદ છે, એ પ્રમાણે તેઓની ક્રિયા છે

૧૫ સવાલ-કારણશરીરં કિમ્ ?

૧૫ સવાલ—કારણશરીર કિમ્ ?

સવાલનો અર્થ—કારણશરીર કાને કહ્યો છે ?

જવાબ—અનિર્વાચ્યાનાઘવિદ્યારૂપં શરીરદ્વયસ્ય કારણ-
માત્રં સત્સ્વસ્વરૂપાજ્ઞાન નિર્વિકલ્પરૂપ યદસ્તિ તત્કારણશરીરમ્ ।

જવાબ—અનિર્વાચ્યાનાઘવિદ્યારૂપ શરીરદ્વયસ્ય કારણ-
માત્ર સત્સ્વસ્વરૂપાજ્ઞાન નિર્વિકલ્પરૂપ યદસ્તિ તત્કારણશરીરમ્

૧૪-૩ પદરહેદ—વાચ. વિષય -વાણીનો વિષય ભાષણમ્-બા
ણ, બોલવું તે પાણ્યો વિષય-હાથનો વિષય વસ્તુગ્રહણમ્-વસ્તુને
પકડવી અગર લેવી તે પાદ્યો. વિષય -પગનો વિષય ગમનમ્-જવું તે
પાયો વિષય-યુદ્ધનો વિષય મલત્યાગ-મળનો ત્યાગ. ઉપસ્થસ્ય
વિષય.-મુત્રત્યાગની ઇન્દ્રિયનો વિષય આનંદ -આનંદ ઇતિ-એ પ્રમાણે

૧૫ પદરહેદ—અનિર્વાચ્ય-સત્ય-અસત્ય એમાનુ કાઇ કહી ન
શકાય તે અનાદિ-જુના કાળની અવિદ્યારૂપ-અજ્ઞાનનું ૩૫, અજ્ઞાન

જવાબનો અર્થ—જેને સત્ય અગર અસત્ય કાંઈ કહી શકાય નહીં તેવું અનિર્વાચ્ય અને ધણા કાળથી ચાલી આવતી માયારૂપ (અગ્નિરૂપ) તે કારણ શરીર છે, વળી સ્થૂળ તથા સૂક્ષ્મ બેઉ શરીરને ઉત્પન્ન કરનાર તે કારણ શરીર છે, અગ્નિરૂપ વિદ્યમાન છતાં તેમાં અગ્નિનું જે રૂપ છે તે પણ કારણ શરીર છે, જેનું નામ અગર રૂપ પણ ન કહી શકાય તેનું નિર્વિકલ્પરૂપ જે છે તે કારણ શરીર છે

૧૬ સવાલ—અવસ્થા ત્રયં કિમ્ ?

૧૬ સવાલ—અવસ્થા ત્રય કિમ્ ?

સવાલનો અર્થ—ત્રણ અવસ્થા કય ?

જવાબ—જાગ્રત્સ્વપ્નસુષુપ્ત્યવસ્થાઃ ॥

જવાબ—જાગ્રત્સ્વપ્નસુષુપ્ત્યવસ્થાઃ ॥

જવાબનો અર્થ—જાગ્રત્, સ્વપ્ન, તથા સુષુપ્તિ એવી ત્રણ અવસ્થા છે (તે સમઘી આગળ ખુલાસા થાય છે)

૧૭ સવાલ—જાગ્રદવસ્થા કા ?

૧૭ સવાલ—જાગ્રદવસ્થા કા ?

સવાલનો અર્થ—જાગ્રત અવસ્થા કોને કહેવાય છે ?

પોતેજ શરીરયો દ્વય શરીરદ્વય તસ્ય શરીરદ્વયસ્ય-સ્થૂળ તથા સૂક્ષ્મ બેઉ શરીરનું કારણમાત્ર=ઉત્પત્તિ જનક-કારણપે સત્-છતા સ્વસ્વરૂપસ્ય અજ્ઞાન-સ્વસ્વરૂપાજ્ઞાન-સ્વસ્વરૂપનું એટલે આત્માનું અગ્નિરૂપ નિર્વિકલ્પરૂપ-જેનું નામ અગર રૂપ ન કહેવાય તેવું યત્ અસ્તિ-જે છે તત્ કારણશરીર-તે કારણ શરીર છે

૧૬ પદ્મછેદ—જાગ્રત્-જાગીએ છીએ, હરીએ છીએ, ખાઈએ છીએ અને વેપાર કરીએ છીએ તે સ્વપ્નાવસ્થા-ઉંઘમાં પણ કાંઈ દેખીએ, કીયા કરીએ વીગેરે સ્થિતિને મૂલ્યવનાં સુષુપ્તિ અવસ્થા-ત્વમગ્નિત ગ્રાહ નિદ્રાની જે અવસ્થા છે તે

૧૭ પદ્મછેદ—શ્રોત્રાદિ-કામ વિગેરે (કાન, નાક, જીભ, ત્વચા અને આંખ) એ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયૈ-જ્ઞાનની ઇન્દ્રિયોથી શબ્દાદિ વિષયો

જવાબ-શ્રોત્રાદિજ્ઞાનેન્દ્રિયૈઃ શબ્દાદિવિષયૈશ્ચ જ્ઞાયત इति
यत् सा जाग्रदवस्था । स्थूलशरीराभिमानी आत्मा विश्व इत्युच्यते ॥

જવાબ—શ્રોત્રાદિજ્ઞાનેન્દ્રિયૈઃ શબ્દાદિવિષયૈશ્ચ જ્ઞાયત ઇતિ
યત્ સા જાગ્રદવસ્થા । સ્થૂલશરીરાભિમાની આત્મા વિશ્વ
ઈત્યુચ્યતે ॥

જવાબનો અર્થ—કાન વિગેરે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોથી અને
શબ્દ વિગેરે પાંચ વિષયોથી જે સમજાય છે તે જાગ્રત્ અવસ્થા છે તે
જાગ્રત્ અવસ્થામાં સાક્ષીરૂપે રહેલા સ્થૂળ દેહના અભિમાની આત્માને
ઓળખવા માટે તેને ‘વિશ્વ’ કહેવામાં આવે છે

૧૮ સવાલ—સ્વપ્નાવસ્થા કેતિ ચેત્ ?

૧૮ સવાલ—સ્વપ્નાવસ્થા કેતિ ચેત્ ?

સવાલનો અર્થ—સ્વપ્નાવસ્થા કેવી હશે ?

જવાબ-જાગ્રદવસ્થાયાં યદ્ દૃષ્ટ્વ યચ્છ્રુતં તજ્જનિતવાસ-
નયા નિદ્રાસમયે યઃ પ્રપંચઃ પ્રત્યયિતે સા સ્વપ્નાવસ્થા । સૂક્ષ્મ
શરીરાભિમાની આત્મા તૈજસ इत्युच्यते ॥

શબ્દ વિગેરે વિષયોથી એટલે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પાંચ
વિષયોથી જ-અને જ્ઞાયતે-(તેમાં સમાએલા જ નો અર્થ થયો અને
પછી સ્વપ્નાવસ્થામાં જ નો લેખ થયો છે એટલે જ્ઞાયત આ વાક્યમાં
છે) જ્ઞાયતે-સમજાય છે, જાણાય છે इति-એ પ્રમાણે યત્-જે સા-તે
જાગ્રદવસ્થા-જાગ્રતની અવસ્થા સ્થૂલશરીરસ્ય અભિમાની-જાગ્રત
અવસ્થામાં સ્થૂળ શરીરના અભિમાન ધરાવીને જે (આત્મા અગર પરમ-
તત્ત્વ રહે છે તે આત્મા-આત્મા વિશ્વ-આત્માને નામ હોય નહીં, છતાં
માત્ર જાગ્રત અવસ્થામાં રહેલા સાક્ષીરૂપ આત્માને ઓળખવા માટે તેનું
નામ વિશ્વ હોય છે इति-એ પ્રમાણે ઉચ્યતે-કહેવાય છે

૧૮ પદ્મ-૭૬—જાગ્રદવસ્થાયા-જાગ્રત અવસ્થામાં યદ્ દૃષ્ટ્-જે
જોયેલું છે. યત્ શ્રુત-જે સાંભળેલું છે, સાંભળ્યું છે તે તેન જાનિતા-
ધારણા-તજ્જનિતવાસના-તયા તજ્જનિતવાસનયા-જાગ્રત અવસ્થામાં

જવાબ—જાગ્રદવસ્થાયા યદ્ દૃષ્ટં યચ્છ્રૂતં તન્નમનિત
વાસનયા નિદ્રાસમયે ય. પ્રપચઃ પ્રતીયતે સા સ્વપ્નાવસ્થા ।
સૂક્ષ્મશરીરાભિમાની આત્મા તૈજસ ઇત્યુચ્યતે ॥

જવાબનો અર્થ—જાગ્રત અવસ્થામાં જે કાંઈ જોયું તથા જે
કાંઈ સાંભળ્યું તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલી વાસનાવડે-વાસનાને લીધે ઉંઘમાં જે
પ્રપચ દેખાય છે તે સ્વપ્નાવસ્થા કહેવાય છે તે સ્વપ્નાવસ્થામાં સ્થૂળ શરીર
ક્રિયારહિત પડ્યું હોય છે પણ સૂક્ષ્મશરીર કામ કરે છે તે સૂક્ષ્મશરીરના
અભિમાની આત્માને એટલે સૂક્ષ્મશરીરમાં સાક્ષી રૂપે રહેલા આત્માને
'તૈજસ' આત્મા કહેવાય છે

૧૯ સવાલ—તતઃ સુષુપ્ત્યવસ્થા કા ?

૧૯ સવાલ—તત સુષુપ્ત્યવસ્થા કા ?

સવાલનો અર્થ—સુષુપ્તિઅવસ્થા કઈ કહેવાય છે ?

જવાબ—અહ કિમપિ ન જાનામિ સુષ્વેન મયા નિદ્રાનુ-
ભૂયતે इति સુષુપ્ત્યવસ્થા । કારણશરીરાભિમાની આત્મા 'પ્રાજ્ઞઃ'
इत्युच्यते ॥

જોએલા તથા સાંભળેલાથી ઉત્પન્ન થયેલી વાસનાવડે નિદ્રાસમયે-ઉંઘમાં
ય પ્રપચ --જે પ્રપચ પ્રતીયતે-દેખાય છે સા-તે સ્વપ્નાવસ્થા-સ્વપ્નની
અવસ્થા છે સૂક્ષ્મશરીરાભિમાની-સૂ-મ શરીરનો અભિમાની આત્મા-
આત્મા તૈજસ-તૈજસ इति उच्यते-એમ કહેવાય છે

૧૯ પદ્ય—અહ-હ કિમ્ અપિ-કાંઈ પણ ન-નહિ જાનામિ-
જાણું છઉં, સુષ્વેન-સુષુપ્તી મયા-મારાથી નિદ્રા+અનુભૂયતે-ઉંઘ અનુ-
ભવાય છે-ઉંઘ લેવાય છે (આગળ સત્તરમાં સવાલના પદ્યછેદમાં જણાવ્યું
છે તેમ અહીં પણ ભૂયતે ને બદલે ભૂયત લખાયું છે) इति-આ પ્રમાણે
સુષુપ્તિ અવસ્થા—સુષુપ્તી અવસ્થા સમજવી સુષુપ્તી અવસ્થામાં સ્થૂળ તથા
સૂક્ષ્મ બેઉ શરીરો ક્રિયા રહિત થઈને પડ્યા રહે છે એટલે બાકીનું કારણ
શરીર જાગ્રતીમાં (ક્રિયાવાળું) હોય છે **કારણશરીરસ્ય અભિમાની-
કારણશરીરાભિમાની-સુષુપ્તિ અવસ્થામાં** કાણું શરીરનો અભિમાની,
સાક્ષી આત્મા-આત્મા પ્રાજ્ઞ इति उच्यते-પ્રાજ્ઞ કહેવાય છે.

જવાબ—અહ કિમપિ ન જાનામિ સુષેન મયા
નિદ્રાનુભૂયતે ઇતિ સુષુપ્ત્યવસ્થા । કારણશરીરાભિમાની આત્મા
'પ્રાજ્ઞ' ઇત્યુચ્યતે ॥

જવાબનો અર્થ—મે સુષેથી નિદ્રા લીધી-અનુભવી, પણ તે
વ'તને હું કંઈ જાણતો નથી તે સ્થિતિનું નામ સુષુપ્તિ અવસ્થા કહેવાય છે
તે સુષુપ્તિ અવસ્થામાં કારણ શરીરનો અભિમાની સાક્ષી આત્મા તે 'પ્રાજ્ઞ'
આત્મા કહેવાય છે.

નોંધ—(આપણે ઘણા થાકીને મુઠએ છઠએ ત્યારે ઘણીવાર
સ્વપ્નરહિત ગાઢ નિદ્રા આવે છે તે નિદ્રા લીધા પછી સવારમાં કહીએ
છઠએ કે “ મને એની ઉઘ આપી કે લાઈ ખમર પડી નહીં ” હાઈ ખમર
પડી નહીં ત્યારે સારી ઉઘ આપી એમ કોણ કહી શકે છે ? તે કહેનાર
આપણો સાક્ષી આત્મા છે જેને આપણે સામાન્ય વાત ગણીએ છઠએ
તેમાં કેમ રહ્ય છે તેનો આ ખુલાસો છે

૨૦ સવાલ-પચકોશઃ કે ?

૨૦ સવાલ—પચકોશ કે ?

સવાલનો અર્થ—પચકોશ કયા છે ?

જવાબ—અન્નમયઃ, પ્રાણમયો, મનોમયો, વિજ્ઞાનમયઃ,
આનંદમયશ્ચેતિ ॥

જવાબ—અન્નમયઃ, પ્રાણમયો, મનોમયો, વિજ્ઞાનમય ,
આનંદમયશ્ચેતિ ॥

જવાબનો અર્થ—અન્નમય, પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય,
તથા આનંદમય એમ પાંચ કોશ છે કોશ=કોટણ અથવા મ્યાન જેમ
તલવારનું ઢાકણ મ્યાન છે તેમ આત્માનું ઢાકણ આ પાંચ કોશ છે

૨૦ પદ્મસેન—અન્નસ્ય વિકાર અન્નમય, પ્રાણાનામ્ વિકાર
પ્રાણમયઃ—અન્નથી બનેલું તે અન્નમય અને પ્રાણ ॥ વિકારથી થયેલું તે
પ્રાણમય મનસ વિકાર મનોમય—મનોમય વિજ્ઞાનમય—વિજ્ઞાનમય
આનંદમય—આનંદમય. ચ દ્વિતિ—અને એ પ્રમાણે

૨૧ સવાલ—અન્નમયઃ કઃ ?

૨૧ સવાલ—અન્નમયઃ કઃ ?

સવાલનો અર્થ—અન્નમય કોશ કયો ?

જવાબ—અન્નરસેનૈવ ભૂત્વા અન્નરસેનૈવ વૃદ્ધિ પ્રાપ્ય અન્ન-
રૂપપૃથિવ્યા યદ્વિલીયતે તદન્નમયઃ કોશઃ—સ્થૂલશરીરમ્ ॥

જવાબ —અન્નરસેનૈવ ભૂત્વા અન્નરસેનૈવ વૃદ્ધિ પ્રાપ્ય
અન્નરૂપપૃથિવ્યા યદ્વિલીયતે તદન્નમય કોશ —સ્થૂલશરીરમ્ ॥

જવાબનો અર્થ—જે અન્નના રસ વડેજ પેલ થાય છે,
તથા અન્નના રસ વડેજ વૃદ્ધિ પામે છે, તથા અન્નરૂપ પૃથ્વીમા મુના પછી
સમાર્પિત થાય છે, તે અન્નમય કોશ અગર આ ન્યૂન સગીર છે

૨૨ સવાલ—પ્રાણમયઃ કઃ ?

૨૨ સવાલ—પ્રાણમયઃ કઃ ?

સવાલનો અર્થ—પ્રાણમય કોશ કયો છે ?

જવાબ—પ્રાણાદિપચવાયવઃ વાગાદીદ્રિયપંચકં પ્રાણમયઃ॥

જવાબ—પ્રાણાદિપચવાયવ વાગાદીદ્રિયપંચક પ્રાણમયઃ॥

જવાબનો અર્થ—પ્રાણઆદિ પાંચ વાયુ છે, અને વાણી આદિ

૨૧ પદ્મછેદ—અન્નસ્ય રસેન એવ—અન્નનાજ રમવી, પિતાનુ સીર્ષ
અને માતાના ડહિરવીજ ભૂત્વા—થઈને અન્નરસેન એવ—અન્નના રસ
કરીને વૃદ્ધિ પ્રાપ્ય—વૃદ્ધિ પામીને અન્નરૂપપૃથિવ્યા—અન્નરૂપ પૃથ્વીમા
યત્ વિલીયતે—વિલીન થાય છે, નાગ પામે છે, તત્ અન્નમય કોશ—તે
અન્નમય કોશ સ્થૂલશરીરમ્—સ્થૂળ સગીર

૨૨ પદ્મછેદ—પ્રાણાદિ—પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન અને સમાન
પચવાયવ—પાંચ પવનો વાક્+આદિ+ઇન્દ્રિય+પચક—વાણી સીગેરે એગેરે
વાણી હાથ પગ શુદ્ધ અને ઉપર યે એવી પાંચ કર્મેન્દ્રિયનુ પચક
પ્રાણમય પ્રાણમય કોશ

પાય કર્મેન્દ્રિયો છે. તે બેઉ મળાને પ્રાણમય કોશ કહેવાય છે. પાય વાયુની ગોઠવણ નીચે પ્રમાણે છે.

૧ ઉદાનવાયુ—મુખથી ગળાસુધી અન્ન અગર જળ મુખથી ગળાસુધી સુધી સલામત પહોચાડે છે.

૨ પ્રાણવાયુ—ગળાથી હૃદય સુધીનો જોખમદાર છે—ગળામા આવેલા અન્ન અગર જળને હૃદયની પેલી તરફ પહોચાડે છે

૩ સમાન વાયુ—નાભિ અગર પેટની મર્યાદામા જોખમદાર થઇને કાર્ય કરે છે. આવેલા અન્ન અગર જળનો રસ તૈયાર કરે છે તથા નાડીદારા શરીરમા ફેલાવે છે.

૪ વ્યાન વાયુ—આ વાયુ આખા શરીરમા ફરે છે અન્ન અગર જળના ખનાવેલા રસને સમાન વાયુ પામેથી લઇને, તે રસને આખા શરીરમા ફેલાવી દે છે, તથા હાથ પગ વીગેરેના સાધાને વાળે છે.

૫ અપાન વાયુ—સમાન વાયુએ અન્ન તથા જળમાથી રસ બે ચી લીધા પછી બાકી રહેલા કચાગને, અપાન વાયુ ગુદા તથા ઉપરથ-હાગ બહાર ફેકી દે છે

૨૨ સવાલ—મનોમયઃ કોશઃ ક. ?

૨૩ સવાલ—મનોમય કોશ કઃ ?

સવાલનો અર્થ—મનોમય કોશ કોને કહેવાય છે ?

જવાબ—મનશ્ચ જ્ઞાનેન્દ્રિયપચકં મિલિત્વા યો ભવતિ

સ મનોમયઃ કોશઃ ॥

જવાબ—મનશ્ચ જ્ઞાનેન્દ્રિયપચક મિલિત્વા યો ભવતિ

સ મનોમયઃ કોશઃ ॥

જવાબનો અર્થ—મન પાય જ્ઞાનેન્દ્રિયો સાથે મળાને જે રૂપ ધારણ છે તે રૂપને મનોમય કોશ કહેવાય છે

૨૩ પદ્યછેદ—મન ચ-મન અને જ્ઞાનેન્દ્રિયાણામ્ પચક-કાન આદિ જ્ઞાનેન્દ્રિયોનુ પચક (પાયનુ એકદાપણુ) મિલિત્વા-મળાને. ય-જે. ભવતિ-થાય છે. સ.-ને. મનોમય કોશ-મનોમય કોશ છે.

૨૪ સવાલ-વિજ્ઞાનમયઃ કઃ ?

૨૪ સવાલ-વિજ્ઞાનમયઃ કઃ ?

સવાલનો અર્થ—વિજ્ઞાનમય કોશ કયો ?

જવાબ—બુદ્ધિશ્ચ જ્ઞાનેન્દ્રિયપંચકં મિલિત્વા યો ભવતિ
સ વિજ્ઞાનમયઃ કોશઃ ॥

જવાબ—બુદ્ધિશ્ચ જ્ઞાનેન્દ્રિયપંચકં મિલિત્વા યો ભવતિ
સ વિજ્ઞાનમય કોશ ॥

જવાબનો અર્થ—બુદ્ધિ તથા જ્ઞાનેન્દ્રિયોના પંચકને એક
સાથે મળી જતા જે રૂપ થાય તે રૂપને વિજ્ઞાનમય કોશ કહેવાય છે.

૨૫-૧ સવાલ-આનંદમય કઃ ?

૨૫-૧ સવાલ-આનંદમય કઃ ?

સવાલનો અર્થ—આનંદમય કોશ કોને કહેવાય છે ?

જવાબ—એવમેવ કારણશરીરભૂતાવિદ્યાસ્થં મલિનસત્ત્વં
પ્રિયાદિવૃત્તિસહિતં સત્ આનંદમયઃ કોશઃ ॥ એતત્કોશ પંચકં ॥

જવાબ—એવમેવ કારણશરીરભૂતાવિદ્યાસ્થં મલિનસત્ત્વં
પ્રિયાદિવૃત્તિસહિતં સત્ આનંદમય કોશ ॥ એતત્કોશ પંચકં ॥

૨૪ પદ્મછેદ—બુદ્ધિ-બુદ્ધિ ચ-અને જ્ઞાનેન્દ્રિયાણામ્ પંચક-
કાન આદિ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોનું એકઠું મળવું તે મિલિત્વા-મળીને. ય
ભવતિ-જે થાય છે સ-તે વિજ્ઞાનમયઃ કોશ-વિજ્ઞાનમય કોશ
કહેવાય છે.

૨૫-૧ પદ્મછેદ—એવમ્ એવ-આગળ કહ્યું છે તે પ્રમાણેજ કારણ
શરીરભૂત-કારણ શરીરમાં રહેલી (અવિદ્યા) અને અવિદ્યાસ્થ-અ-
વિદ્યામાં રહેલું મલિનસત્ત્વ-મલિન બળ પ્રિયાદિવૃત્તિસહિતં-પ્રિયાદિ-
એટલે પ્રિય, મોદ તથા પ્રમોદ એવી ત્રણ વૃત્તિઓસહિત

સવાલ—પ્રિયવૃત્તિ કોને કહેવાય ?

જવાબ—મધ્ય પળ જોવાયી જે આનંદ થાય તે પ્રિયવૃત્તિ.

જવાબનો અર્થ—આગળ બતાવેલા કાગળ શરીરમાં રહેલી અવિદ્યા અગર અજ્ઞાન અને તે અજ્ઞાનમાં પ્રિયાદિવૃત્તિઓ મહિત રહેલું જે મલિનબળ છે તેજ આનંદમય કોશ છે આ પ્રમાણે પાંચે કોશની વાતો થઈ રહી

હવે પાચ કોશમાં ગ્રહેલો આત્મા પાચે કોશથી જુદો છે તે સબધી
ખુલાનો ચાય છે

२५-२ मदीय शरीर, मदीयाः प्राणाः, मदीय मनश्च, मदीया बुद्धिः, मदीयम् ज्ञानमिति स्वेनैव ज्ञायते । तद्यथा मदीयत्वेन ज्ञात कटककुंडलगृहादिक स्वस्माद्भिन्न, तथा पचकोशादिक मदीयत्वेन ज्ञातमात्मा न भवति ॥

२५-२ महीय शरीर, महीया प्राण, महीय मनश्च, महीया
 बुद्धिः, महीयम् ज्ञानमिति स्वेनैव ज्ञायते । तद्यथा महीयत्वेन
 ज्ञात कटककु उल्लगृह्णादिक स्वस्माद्भुजिन्न तथा पयकोशादिक
 महीयत्वेन ज्ञातमात्मा न भवति ॥

સવાલ—મોદદરિતિ કોને કહેવાય ?

જવાબ—જેને જેમને ગળુ થયા હતા, તે ચીજની પ્રાપ્તિ થાય, ત્યાં જો જ્ઞાનદ થાય તે મોદદૃષ્ટિ ગણાય છે

स्वाप्त—प्रमोहवृत्ति होने कहेवाय ७ ?

જવાબ—તેને જોવાથી ગણ થયા હતા, તથા તેને મેળવવાથી વધારે ગણ થયા હતા, તેનેજ ભોગવવાથી તે આનન્દ થાય તે પ્રમોદ-વૃત્તિ કહેવાય છે.

સત્-જ્ઞતા વિદ્યમાન આનંદમય કોશ -આનંદમય કોશ છે **અતઃ**-
આ કોશપત્રક-કોશનું પાચપાણ્ય એટલે પાચે કોશોનો ખુલાસો થયો છે

२५-२ ५८छे-मम् इदम् मदीय-भा३ शरीर-शरी० मम इमे
मदिया-भाग प्राणा-प्राणो मम् इदम् मदीय-भा३ मन च-अते
भन मम् इयम् मदीया-भारी बुद्धि-बुद्धि मदीय-भा३ ज्ञानम्-जान
इति-अे प्रभाणे स्वेन एव-पोतायी० ज्ञायते-०लाय छे तत् यथा-
तद्यथा-ते अेरी रीते ३ मदीयत्वेन-भाग१३ ज्ञातं-०लाय अेला कटक-

અર્થ—મારૂં શરીર, મારા પ્રાણ, મારૂં મન, મારી યુદ્ધિ અને મારું જ્ઞાન (કોઈ અન્યમા જ્ઞાનની પહેલાના મ ને આખો રહેવા દધને જ્ઞાનને બદલે અજ્ઞાન શબ્દ ગણે છે) વીગેરે મારા પોતાથીજ એટલે હું જે આત્મા છઉં તેનાથી જણાય છે તે એવી રીતે કે કુકુ, કુડળ ધર વીગેરે પ્રાણી પદાર્થ મારાવડે, માગ પોતાથી જુદા જણાય છે—તેમ મારાથી જણાએલા (ઓળખાએલા) પાત્ર કોશ વીગેરે આત્મા નથી પણ આત્માથી જુદા છે તાત્પર્ય હું સર્વનો દ્રષ્ટા-સાક્ષી છઉં.

૨૬ સવાલ—આત્મા તર્હિ કઃ ?

૨૬ સવાલ—આત્મા તર્હિ ક ?

સવાલનો અર્થ—ત્યારે આત્મા કયો ?

જવાબ—સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપઃ ॥

જવાબ—સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ ॥

જવાબનો અર્થ—સત્ ચિત્ અને આનંદવાળું સ્વરૂપ છે તે આત્મા છે

૨૭ સવાલ—સત્કિમ્ ?

૨૭ સવાલ—સત્કિમ્ ?

સવાલનો અર્થ—આત્માને સત્ કેમ કહ્યો ?

જવાબ—કાલત્રયેઽપિ તિષ્ઠતિ ઇતિ સત્ ।

જવાબ—કાલત્રયેઽપિ તિષ્ઠતિ ઇતિ સત્ ।

જવાબનો અર્થ—ત્રણે કાળમા જે ગહે છે-હોય છે તે સત્ કહેવાય છે

કુકુ કુડળ-કુડળ મૃદાદિક-ધર વીગેરે સ્વસ્માત્-પોતાથી ભિન્ન-જુદુ તથા-તે પ્રમાણે પચકોશાદિક-પાત્ર કોશ વીગેરે-એટલે પાત્ર કોશ, ત્રણ અવસ્થા, દ્રવિયો મન વીગેરે જ્ઞાત-જણાએલુ મરીયત્વેન-માગવડે-આત્માવડે આત્મા ન ભવતિ-આત્મા હોતુ નથી

૨૭ પદ્મજેઠ—કાલસ્ય ત્રય કાલત્રય તસ્મિન્-ત્રણે કાળમા અપિ-પણ તિષ્ઠતિ-છે-ગહે છે ઇતિ સત્-એ પ્રમાણે વિદ્યમાન છે.

૨૮ સવાલ-ચિત્કિમ્ ?

૨૮ સવાલ—ચિત્કિમ્ ?

સવાલનો અર્થ—આત્માને ચિત્ કેમ કહ્યો છે ?

જવાબ-જ્ઞાનસ્વરૂપઃ ।

જવાબ—જ્ઞાનસ્વરૂપઃ ।

જવાબનો અર્થ—જ્ઞાન એજ જેનું સ્વરૂપ હોય તે ચિત્ કહેવાય છે

૨૯ સવાલ-આનંદ કઃ ?

૨૯ સવાલ—આનંદ કઃ ?

સવાલનો અર્થ—આત્માને આનંદ કેમ કહ્યો ?

જવાબ-સુખસ્વરૂપઃ ॥ એવં સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ આત્માનં વિજાનીયાત્ ॥

જવાબ—સુખસ્વરૂપ ॥ એવં સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપં આત્માનં વિજાનીયાત્ ॥

જવાબનો અર્થ—સુખ એજ જેનું સ્વરૂપ છે તે આત્મા આનંદ કેહેવાય છે આ પ્રમાણે સત્, ચિત્ અને આનંદ સ્વરૂપ આત્મા છે એમ જાણવું

---

૨૮ પદ્યછેદ—જ્ઞાનમ્ એવં સ્વરૂપ યસ્ય સ જ્ઞાનસ્વરૂપઃ-જેનું જ્ઞાન એજ સ્વરૂપ છે તે

૨૯ પદ્યછેદ—સુખમેવ સ્વરૂપ યસ્ય સ-સુખ એજ જેનું સ્વરૂપ છે તે. એવં-આ પ્રમાણે સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપં-સત્ચિત્ અને આનંદ એજ જેનું સ્વરૂપ છે તે આત્માનં-આત્માને વિ+જા+ની-વિકરણ+યાત્-પ્રત્યય-જણે અગર જાણમે.

ચોવીશ તત્ત્વો.

અથ ચતુર્વિંશતિતત્ત્વોત્પત્તિપ્રકારં વક્ષ્યામ્—હવે ચોવીસ તત્ત્વો સબધી ખુલાસો થાય છે,

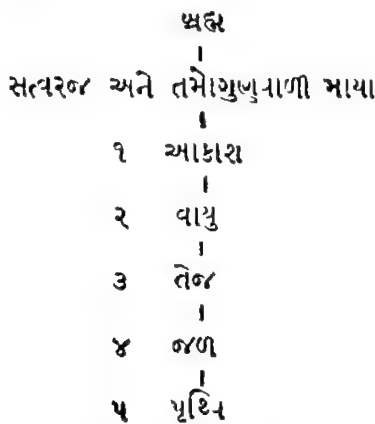
૩૦ બ્રહ્માશ્રયા સત્ત્વરજસ્તમોગુણાત્મિકા માયા અસ્તિ ।
તત આકાશઃ સભૂતઃ, આકાશાદ્વાયુઃ । વાયોસ્તેજઃ । તેજસઃ આપઃ ।
અભ્યઃ પૃથિવી ॥

૩૦ બ્રહ્માશ્રયા સત્ત્વરજસ્તમોગુણાત્મિકા માયા અસ્તિ ।
તત આકાશ સભૂતઃ, આકાશાદ્વાયુ । વાયોસ્તેજઃ । તેજસ
આપ । અભ્ય પૃથિવી ॥

અર્થ—સત્ત્વરજ તથા તમોગુણુરૂપ માયા બ્રહ્મને આશરે રહેલી છે તે માયામાયી આજ્ઞાન પેદા થયું આકાશમાયી વાયુ પેદા થયો, વાયુમાયી તેજ પેદા થયું, તેજમાયી જળ પેદા થયું અને જળમાયી પૃથ્વી પેદા થઈ છે.

ટીકા—સત્ત્વ, રજ, તમ નામના ગુણો જ્યાં મૂકી હોય, ત્યાં સુધી માયા કહેવાય છે, તે ગુણથી ગઢિત થાય ત્યારે પરમાત્મા સ્વરૂપ કહેવાય છે

આપ એટલે જળ કહેવું છે તેનો મળ શબ્દ અણ અને તે શબ્દ હમેશા બહુવચનમાં વિભક્તિ લે છે નીચેના કોડામાં ૫ ચમકાભૂતની ઉત્પત્તિ બતાવી છે

૩૦ પદ્મછેદ—બ્રહ્મ આશ્રય યસ્યા સા બ્રહ્માશ્રયા—બ્રહ્મને આશરે રહેલી (માયા) સત્ત્વ+રજસ્+તમસ્=સત્ત્વરજસ્તમસામ્ ગુણાનામ્

હવે પાત્ર જ્ઞાને દ્રિયોની ઉત્પત્તિ સમ્બંધી ખુલામો થાય છે પાત્ર જ્ઞાને દ્રિયો તથા અતકરણ સત્ત્વગુણના અશભાથી પેદા થાય છે

૩૧ એતેષાં પંચતત્ત્વાનામ્ મધ્યે આકાશસ્ય સાત્ત્વિકાંશા-
ચ્છોત્રેન્દ્રિયં સંભૂતમ્ ॥ વાયોઃ સાત્ત્વિકાશાત્ત્વગિદ્રિયં સંભૂતમ્ ॥
અગ્નેઃ સાત્ત્વિકાંશાચ્છુરિન્દ્રિયં સંભૂતમ્ ॥ જલસ્ય સ્વાત્ત્વિકાંશા-
દ્રસનેન્દ્રિય સંભૂતમ્ ॥ પૃથિવ્યાઃ સાત્ત્વિકાંશાદ ઘ્રાણેન્દ્રિયં સંભૂતમ્ ॥
એતેષાં પંચતત્ત્વાનામ્ સમષ્ટિસાત્ત્વિકાંશાન્મનો બુદ્ધ્યહકારચિત્તાન્તઃ-
કરણાનિ સંભૂતાનિ ॥

૩૧ એતેષા પંચતત્ત્વાનામ્ મધ્યે આકાશસ્ય સાત્ત્વિકા
શાચ્છોત્રેન્દ્રિય સંભૂતમ્ ॥ વાયો સાત્ત્વિકાશાત્ત્વગિદ્રિય સંભૂ
તમ્ ॥ અગ્ને સાત્ત્વિકાશાચ્છુરિન્દ્રિય સંભૂતમ્ ॥ જલસ્ય
સાત્ત્વિકાશાદ્રસનેન્દ્રિય સંભૂતમ્ ॥ પૃથિવ્યા સાત્ત્વિકાશાદ
ઘ્રાણેન્દ્રિય સંભૂતમ્ ॥ એતેષા પંચતત્ત્વાનામ્ સમષ્ટિસાત્ત્વિકા-
શાન્મનોબુદ્ધ્યહકારચિત્તાન્ત કરણાનિ સંભૂતાનિ ॥

આત્મિકા સત્ત્વરજસ્તમોગુણાત્મિકા—સત્ત્વરજ અને તમોગુણોપ માયા-
માયા તત—તેમાથી આકાશ—આકાશ સંભૂત—ઉત્પન્ન થયુ આકાશાત્
વાયુ—આકાશમાથી વાયુ ઉત્પન્ન થયો વાયો તેજસ્—વાયુમાથી તેજ
ઉત્પન્ન થયુ તેજસ. આપ—તેજમાથી જળ પેદા થયુ અમ્બ પૃથિવી-
જળમાથી પૃથ્વી ઉત્પન્ન થય છે

૩૧ ૫૬૨૭૬—એતેષા—આ પંચતત્ત્વાનામ્ મધ્યે—પાત્ર તત્ત્વોમા
આકાશસ્ય—આકાશના સાત્ત્વિકાશાત્—સાત્ત્વિક અશભાથી શ્રોત્રે-
ન્દ્રિય—કાનની ઇન્દ્રિય સંભૂતમ્—૩૫૭ વાયો—પવનના સાત્ત્વિકાશાત્—
સાત્ત્વિક અશભાથી ત્વક્ ઇન્દ્રિય—ત્વર્ગિન્દ્રિય—ત્વચાની ઇન્દ્રિય સંભૂતમ્—
૩૫૭—અની અગ્ને—અગ્નિના સાત્ત્વિકાશાત્—સાત્ત્વિક અશભાથી ચક્ષુ
ઈન્દ્રિય—આંખની ઇન્દ્રિય સંભૂતમ્—અની જલસ્ય—જળના સાત્ત્વિકાંશાત્—
સાત્ત્વિક અશભાથી રસના ઇન્દ્રિય—જીભ સંભૂતમ્—૫૭ પૃથિવ્યા—
પૃથ્વીના સાત્ત્વિકાંશાત્—સાત્ત્વિક અશભાથી ઘ્રાણેન્દ્રિય—સુવાનાની
ઇન્દ્રિય એટલે નાક સંભૂતમ્—પેદા થયુ—૩૫૮ એતેષામ્—આ પંચતત્ત્વા-

અર્થ—આ પાંચ તત્ત્વોમાં આકાશ તત્ત્વના સાત્ત્વિક અંશમાંથી જ્ઞાનની ધ્રિય ઉપજી છે, વાયુના સાત્ત્વિક અંશમાંથી ત્વચાની ધ્રિય બની છે અને અગ્નિના સાત્ત્વિક અંશમાંથી આખની ધ્રિય બની છે. જળના સાત્ત્વિક અંશમાંથી જીભની ધ્રિય બની છે પૃથ્વીના સાત્ત્વિક અંશમાંથી સુધરાની એટલે નાકની ધ્રિય બની છે. આ પાંચ તત્ત્વોના સમસ્ત સાત્ત્વિક અંશમાંથી મન, બુદ્ધિ, અહ કાર અને ચિત્તથી બનેલું અથવા તે તમામ રૂપ અત કરણ બન્યું છે.

હવે તે મન બુદ્ધિ અહ કાર તથા ચિત્તના ધર્મ ક્યા છે તે કહેવાય છે.

૩૨-૧ સકલ્પવિકલ્પાત્મક મનઃ ॥

૩૨-૧ સ કલ્પવિકલ્પાત્મક મન ॥

અર્થ—મન મકલ્પ વિકલ્પ રૂપ છે (આત્મા એટલે સ્વરૂપ સમજવું)

૩૨-૨ નિશ્ચયાત્મિકા બુદ્ધિઃ ।

૩૨-૨ નિશ્ચયાત્મિકા બુદ્ધિ ।

અર્થ—બુદ્ધિ નિશ્ચય રૂપ છે તેને બીજાં રૂપમાં કહીએ તો વિચાર તથા પરી નિશ્ચય થાય છે તેનું નામ બુદ્ધિ

૩૨-૩ અહંકર્તા અહકારઃ ।

નામ—પાંચ તત્ત્વોના સમષ્ટિ-સમસ્ત સાત્ત્વિકાંશાત્-સાત્ત્વિક અંશમાંથી મન-મન બુદ્ધિ-બુદ્ધિ અહકાર-અહ કાર. ચિત્તમ્-ચિત્ત અત કરણાનિ-મન, બુદ્ધિ, અહ કાર અને ચિત્તરૂપ એટલે ચાર મળીને જે અત કરણ કહેવાય છે તે (અત-અદગની કરણાનિ-ધ્રિયો અદગની ધ્રિયો તેનું નામ અત કરણ) સમૂતાનિ-ઉપજ્યા

૩૨-૧ ૫૬૨છેદ-સકલ્પશ્ચ વિકલ્પશ્ચ સકલ્પવિકલ્પૌ, સંકલ્પવિકલ્પૌ આત્માનો यस્ય તત્ સકલ્પવિકલ્પાત્મક-સ કલ્પ વિકલ્પ રૂપ મન-મન

૩૨-૨ ૫૬૨છેદ-નિશ્ચય આત્મા યસ્યા સા નિશ્ચયાત્મિકા-નિશ્ચયરૂપી, બુદ્ધિ-બુદ્ધિ

૩૨-૩ અહ કર્તા અહંકાર. ।

અર્થ—અભિમાનયુક્ત મમતા થાય છે તે અહ કાર કહેવાય છે.

૩૨-૪ ચિન્તનકર્તૃ ચિત્તમ્ ॥

૩૨-૪ ચિન્તનકર્તૃ ચિત્તમ્ ॥

અર્થ—જે ચિંતન કરનાર છે તે ચિત્ત કહેવાય છે

હવે તે મન, બુદ્ધિ, અહ કાર અને ચિત્તના દેવતા કયા કયા છે તે કહેવાય છે.

૩૩ મનસો દેવતા ચંદ્રમાઃ ॥ બુદ્ધેર્બ્રહ્મા ॥ અહંકારસ્ય રુદ્રઃ ॥
ચિત્તસ્ય વાસુદેવઃ ॥

૩૩ મનસો દેવતા ચંદ્રમા ॥ બુદ્ધેર્બ્રહ્મા ॥ અહ કારસ્ય
રુદ્ર ॥ ચિત્તસ્ય વાસુદેવ ॥

અર્થ—મનના દેવ ચંદ્રમા છે, બુદ્ધિના દેવ બ્રહ્મા છે, અહ-
કારના દેવ રુદ્ર છે અને ચિત્તના દેવ વાસુદેવ છે.

હવે પાંચ ક્રમે દ્રિયોની ઉત્પત્તિ મનથી ખુલાસો થાય છે [કર્મેદ્રિયો
તથા પાંચ પ્રાણુ રજ્જેશુભુના અશમાથી પેદા થાય છે

૩૪ एतेषां पंचतत्त्वानां मध्ये आकाशस्य राजसांशाद्वाग्नि-
द्रियं संभूतम् । वायो राजसांशात्पाणीन्द्रियं संभूतम् ॥ वन्हेः राज-
सांशात्पादौद्रियं संभूतम् ॥ जलस्य राजसांशादुपस्थौद्रियं संभूतम् ॥

૩૨-૩ ૫૬૨છેઠ—અહ કરોતિ ઇતિ અહકર્તા—અભિમાન કરનાર
છે તે અહંકાર—અહ કાર

૩૨-૪ ૫૬૨છેઠ—ચિન્તનમ્ કરોતિ ઇતિ ચિન્તનકર્તૃ—ચિંતન
કરનાર ચિત્તમ્—ચિત્ત

૩૩ ૫૬૨છેઠ—મનસ—મનનો દેવતા—દેવ ચંદ્રમાઃ—ચંદ્રમા બુદ્ધે -
બુદ્ધિના બ્રહ્મા—બ્રહ્મા અહકારસ્ય—અહ કારના. રુદ્ર—રુદ્ર, શીવ
ચિત્તસ્ય—ચિત્તના વાસુદેવ—વાસુદેવ, વિષ્ણુ

૩૪ ૫૬૨છેઠ—एतेषां—આ પંચતત્ત્વોનામ્—પંચતત્ત્વોના મધ્યે-
મધ્યમ્ આકાશસ્ય—આકાશના. રજસ અય રાજસ—રજ્જેશુભાવી

પૃથિવ્યા રાજસાંશાત્ગુદેન્દ્રિયં સંભૂતમ્ ॥ एतेषां समष्टिराजसांशा-
त्पंच प्राणाः संभूताः ॥

૩૪ એતેષા પચતત્ત્વાના મધ્યે આકાશસ્ય રાજસાશાદ્વા-
ગિદ્રિયં સંભૂતમ્ । વાયો રાજસાશાત્પાણીન્દ્રિય સંભૂતમ્ ॥
વન્હેઃ રાજસાશાત્પાદેદ્રિય સંભૂતમ્ ॥ જલસ્ય રાજસાશાદ્વપ-
સ્થેદ્રિયં સંભૂતમ્ । પૃથિવ્યા રાજસાશાત્ ગુદેન્દ્રિયં સંભૂતમ્ ॥
એતેષા સમષ્ટિરાજસાશાત્પંચપ્રાણા સંભૂતાઃ ॥

અર્થ—આ પાંચ તત્ત્વોમાના આકાશતત્ત્વના રાજસ અશમાથી
વાણી નામની ઇન્દ્રિય ઉપજી છે વાયુતત્ત્વના રાજસ અશમાથી હાય નામની
ઇન્દ્રિય ઉપજી છે. અગ્નિતત્ત્વના રાજસ અશમાથી પગ નામની ઇન્દ્રિય ઉપજી
છે, જળ તત્ત્વના રાજસ અશમાથી ઉપસ્થ ઇન્દ્રિય ઉપજી છે પૃથ્વીતત્ત્વના
રાજસ અશમાથી ગુદા નામની ઇન્દ્રિય ઉપજી છે. આ પાંચે તત્ત્વોના સમગ્ર
રાજસ અશમાથી પાંચ પ્રાણ બન્યા છે, ઉપજ્યા છે.

સ્ત્રી પુરુષ તમામે આવા ગ્રન્થોને બરાબર વાચતા, સમજતા અને
અને તો મુખે કરી ભેવા

આ તમામ વાતોને ટુંકામાં સમજતા માટે આ નિચે કોટક આપ્યું
છે તે બરાબર સમજવું

ઉત્પન્ન થએલા રાજસશ્ચાસૌ અશશ્ચ રાજસાશ તસ્માત્ રાજસાશાત્-
રાજસ ગુણમાથી વાક્-ઇન્દ્રિય વાગિન્દ્રિય-વાણીની ઇન્દ્રિય સંભૂતમ્-
ઉપજી, પેદા થઇ. વાયો રાજસાંશાત્-વનના રજેગુણના અશમાથી
વાણિ+ઇન્દ્રિય=વાણીન્દ્રિય-હાયની ઇન્દ્રિય સંભૂતમ્-ઉપજી વન્હે-અ-
ગ્નિના. રાજસાંશાત્-રાજસ અશમાથી પાદ+ઇન્દ્રિય=પાદેન્દ્રિય-પગની
ઇન્દ્રિય. સંભૂતમ્-ઉપજી. જલસ્ય-જળની. રાજસાંશાત્-રાજસ અશ-
માથી. ઉપસ્થ+ઇન્દ્રિય=ઉપસ્થેન્દ્રિય-ઉપસ્થ ઇન્દ્રિય સંભૂતમ્-ઉપજી
પૃથિવ્યાઃ રાજસાંશાત્-પૃથ્વીના રાજસ અશમાથી. ગુદા+ઇન્દ્રિય=ગુદે-
ન્દ્રિય-ગુદાની ઇન્દ્રિય સંભૂતમ્-ઉપજી એતેષામ્-આ. સમષ્ટિ-સમગ્ર
રાજસાંશાત્-રાજસ અશમાથી પચપ્રાણા.-પાંચ પ્રાણો. સંભૂતા-
ઉપજ્યા છે

પચમહાભૂતમાંથી ઇદ્રિયો વિગેરે કેવી રીતે થઈ તે સખધી કોણક.

પચ મહા ભૂતો	પાચ મહાભૂતના બુદ્ધાબુદ્ધા સાત્ત્વિકઅ શોભાયી રાને દ્રિયો		પાચ મહાભૂતના સમસ્ત સાત્ત્વિક અ શોભાયી		પાચ મહાભૂતના બુદ્ધાબુદ્ધા રાજસ અ- શોભાયીક મે દ્રિયો		પાચ મહાભૂતના સમસ્ત રાજસ અ શોભાયી		પાચ મહાભૂતના સમસ્ત તામ- સ અ શોભાયી	
	ઇદ્રિયો	તેના દેવ	ઇદ્રિયો	તેના દેવ	ઇદ્રિયો	તેના દેવ	પાચ પ્રાણુ તેના સ્થાન સહિત			
આકાશ	કાન	દિપ્તિપાળ	અત કરણુ	વિષ્ણુ	વાણી	અગ્નિ	પ્રાણુ (હૃદયમા)	પાચ તરવેના અમુક પ્રમાણમા મેળવ- ણી થવાથી જે પચીકત મહાભૂત થાય છે તે સખધી કોણક આ પુસ્તકમા હવે પછી આવશે		
વાયુ	ચામડી	વાયુ	મન	ચદ્રમા	હાથ	ઇદ્ર	અપાન (બુદ્ધામા)			
તેજ	આંખ	સૂર્ય	બુદ્ધિ	બ્રહ્મા	પગ	ઉપેદ્ર	વ્યાન (આંખા શરીરમા)			
જળ	જીભ	વરુણ	ચિત્ત	વામુદેવ નારાયણુ]	ઉપચ્ચ રાત્ર	પ્રગ્મપતિ	ઉદાન (ગળ મા)			
પૃથ્વી	નાસિકા	અશ્વની કુમાર	અહ કાર	રુદ્ર	બુદ્ધ	યમ	સમાન (નાભિ- દુડીમા)			

૧ જે સમસ્ત અ શોભાયી પેલ થયા છે તેને પચ મહાભૂતની ધરાયર સામા મુક્યા નથી, પણ
તે જે પચ મહાભૂતની જરા નાએ મુક્યા છે તે પચ મહાભૂતનો તેમા વિશેષ અશ છે એમ સમજવુ

૩૫ એતેષામ્ પચતસ્વાનામ્ તામસાંશાત્પંચીકૃતપંચતસ્વાનિ
ભવન્તિ ॥

૩૫ એતેષામ્ પચતસ્વાનામ્ તામસાંશાત્પંચીકૃતપંચતસ્વા-
નિ ભવન્તિ ॥

અર્થ—આ પાચ તસ્વોના તામસ અંશમાથી પાચની મેળવણી-
વાળા પાચ તસ્વો થાય છે.

૩૬ શકા-પચીકરણં કથમ્ ઇતિ ચેત્ ?

૩૬ શ કા—પચીકરણં કથમ્ ઇતિ ચેત્ ?

અર્થ—પાચનુ મેળુ થવુ કેવી રીતે-કેવા કેવા પ્રમાણમાં થાય
છે ? એમ જો પુડો તો તેનો જવાબ સામજો

સમાધાન—એતેષા પંચમહાભૂતાનાં તામસાંશસ્વરૂપમ્ એક-
મેકં ભૂતમ્ દ્વિધા વિભજ્ય, એકમેકમર્થ, પ્રથક્ તૂર્ણીં વ્યવસ્થાપ્ય,
અપરમપરમર્થ ચતુર્ધા વિભજ્ય, સ્વાર્ધમન્યેષુ અર્થેષુ સ્વભાગચતુષ્ટય-
સંયોજનં કાર્ય, તદા પચીકરણં ભવતિ । એતેભ્યઃ પંચીકૃતપંચમહા-
ભૂતેભ્યઃ સ્થૂલશરીરં ભવતિ । એવં પિણ્ડવ્રહ્માડયોરૈક્યં સંભૂતમ્ ॥

સમાધાન—એતેષા પચમહાભૂતાના તામસાંશસ્વરૂપમ્
એકમેકં ભૂતમ્ દ્વિધા વિભજ્ય, એકમેકમર્થ પ્રથક્ તૂર્ણીં વ્યવ-
સ્થાપ્ય, અપરમપરમર્થ ચતુર્ધા વિભજ્ય, સ્વાર્ધમન્યેષુ અર્થેષુ
સ્વભાગચતુષ્ટયસંયોજન કાર્ય, તદા પચીકરણ ભવતિ । એતે-
ભ્યઃ પચીકૃતપચમહાભૂતેભ્યઃ સ્થૂલશરીર ભવતિ । એવ
પિણ્ડવ્રહ્માડયોરૈક્ય સંભૂતમ્ ॥

૩૫ પદ્મછેદ—એતેષામ્—આ પચતસ્વાનામ્—પાચ તસ્વોના
તામસાંશાત્—તામસ અંશમાથી પચીકૃત—પાચની મેળવણીવાળા
પચતસ્વાનિ—પાચ તસ્વો ભવન્તિ—થાય છે (તમસ અયમ્ તામસ)

૩૬ પદ્મછેદ—પંચીકરણ—પાચનુ મેળુ થવુ તે. કથમ્—કેમ.
ઇતિ—આ ચેત્—જો

પદ્મછેદ—એતેષાં—આ પચમહાભૂતાના—પાચે મહાભૂતોના તામસ-

અર્થ—(પ્રથમ તો ૫ ચીકૃતનો અર્થ સાંભળો-તેનો અર્થ એવો થાય છે કે એક મહાભૂત બાકીના ચાર મહાભૂત સાથે અમુક પ્રમાણમા મળે છે તથા તે એક મહાભૂતને ૫ ચીકૃત મહાભૂત કહેવામા આવે છે. હવે તે કેવા પ્રમાણમા મળે છે તેનો આ પેરિઆક્રમા ખુલાસો થાય છે. આ પાંચ મહા ભૂતોના તામસ અશ સ્વરૂપ એક એક ભૂતના બે ભાગ કરીને તેમાંથી એક એક અર્ધને ચુપકીથી અલગ રાખીને, બીજા અરધા અરધા દરેક ભાગના ચાર ચાર ભાગ કરીને પ્રથમ અલગ રાખેલા (એક તત્ત્વના) અરધા ભાગને બાકીના ચાર તત્ત્વના ચોથા ચોથા ભાગ સાથે જોડવાનું કરે-મેળવે ત્યારે ૫ ચીકૃત થાય છે (આ વિષયને વધારે અજવાળા વાળો કરવા માટે નીચે કોષ્ટક આપ્યું છે તે વાંચવું)

આ કોઠો સમજવા પહેલા પાંચ મહાભૂત કયા છે તે સાંભળો-ગૃધ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પાંચ મહાભૂત છે, આ કોઠામા પ્રત્યેક મહાભૂતના ૩૨ અંશો છે એમ ધારવું પછી દરેક ભૂતના અરધા એટલે ૧૬ અંશો સાથે બાકીના ચાર ભૂતના અરધાના એટલે ૧૬ ના ચોથા ભાગો એટલે ચાર ચાર કેવી રીતે મળ્યા તે બતાવવાનું છે

આસૌ અશશ્ચ તામસાંશ તસ્ય સ્વરૂપમ્ તામસાશસ્વરૂપ-તમેશુ-
ણના અશસ્વરૂપ એકમ્ એકમ્-એક એક ભૂતમ્-તત્ત્વને દ્વિધા-એથી.
વિમજ્ય-ભાગીને ભાગ કરીને એકમ્ એકમ્-એક એક અર્ધ- (એએ ભાગતા અરધા અરધા ભાગ થયા છે તે બે અરધા અરધા ભાગમાંથી એક એક) અરધા ભાગને. પૃથક્-અલગ, બિન્ન, છેટે. તૂર્ણી-ચુપકીથી,
શાતીથી વ્યવસ્થાપ્ય-વ્યવસ્થા કરીને, રાખીને અપરમ્ અપરમ્-બીજા બીજા (એક અરધાને અલગ રાખ્યા પછી બીજા અરધાભાગને)
અર્ધ-અર્ધને-એટલે અર્ધા ભાગને ચતુર્ધા વિમજ્ય-ચારે ભાગતા સ્વસ્ય
અર્ધે સ્વાર્ધ-પોતાના અરધા ભાગને અન્યેષુ અર્ધેષુ-બીજાના અર્ધ ભાગમાંના. સ્વમાગચતુષ્ટય-(તેમના) ચોથા ભાગને. સંયોજન કાર્ય-
મેળવે. તદા-ત્યારે પર્વીકરણ-પાંચ તત્ત્વોની ઐક્યતા મળતી-થાય છે.
પ્રતેભ્ય.-આ પર્વીકૃતપચમહાભૂતેભ્ય -૫ ચીકૃત એટલે પાંચની મેળવણીથી બનેલા પાંચ મહાભૂતોથી સ્થૂલશરીરં-સ્થૂલ શરીર. મળતી-થાય છે. પવ-આ પ્રમાણે પિંડવ્રહ્માંડયો એકયં-પિંડ બ્રહ્માંડની એકતા-એકપણું સંમતમ્-થયું છે, ઉપજ્યું છે

પૃથ્વી ૩૨	જળ ૩૨	તેજ ૩૨	વાયુ ૩૨	આકાશ ૩૨
હાડકા	લોહી	આળસ	સ કોચાવુ તે	કેડમાં આકાશ
૧૬	૪	૪	૪	૪
માસ	શુક્ર	કાન્તિ	ચાલવુ તે	પેટમાં આકાશ
૪	૧૬	૪	૪	૪
નાડી	સુત્ર	ભુખ	વળવુ તે	હૃદયમાં આકાશ
૪	૪	૧૬	૪	૪
ત્વચા	સ્વેદ	તરસ	દોડવુ તે	ઠંઠમાં આકાશ
૪	૪	૪	૧૬	૪
ગ્રેમ	લાળ	નિદ્રા	પ્રસારણ	માથામાં આકાશ
૪	૪	૪	૪	૧૬

ઉપલા કોઠા ઉપરથી સમગ્રયુ હશે કે પૃથ્વીના પચીકૃત તત્ત્વ માટે

પૃથ્વીના હાડકા રૂપે ૧૬ અંશ
 જળના લોહી રૂપે ૪ અંશ
 તેજના આળસ રૂપે ૪ અંશ.
 વાયુના મકોચાવા રૂપે ૪ અંશ
 આકાશના-કેડમાં આકાશ રૂપે ૪ અંશ

કુલ ૩૨ અંશો
મળ્યા છે.

આ પ્રમાણે તમામ મહાભૂતોનું પચીકૃત થઈ શકે છે.

આ પચીકૃત પાત્ર મહા ભૂતોથી-તત્ત્વોથી, સ્થૂળ શરીર થાય છે.

આ પ્રમાણે પિંડ તથા બ્રહ્માડનું ઐક્ય-એકતાપણું થયું છે.

હવે જીવ અને ઈશ્વરની ઐક્યતા મળધી ખુલાસો થાય છે.

૩૭ સ્થૂળશરીરાભિમાની જીવનામકં બ્રહ્મપ્રતિવિંબં ભવતિ ।

સઃ એવ જીવઃ પ્રકૃત્યા સ્વસ્માત્ ઈશ્વરં ભિન્નત્વેન જાનાતિ । અવિ-
દ્યોપાધિઃ સન્ આત્મા જીવઃ ઇત્યુચ્યતે ॥

૩૭ સ્થૂળશરીરાભિમાની જીવનામક બ્રહ્મ પ્રતિબિંબં ભવતિ ।

સ એવ જીવ. પ્રકૃત્યા સ્વસ્માત્ ઈશ્વરં ભિન્નત્વેન જાનાતિ ।
અવિદ્યોપાધિ સન્ આત્મા જીવ ઇત્યુચ્યતે ॥

અર્થ-સ્થૂળ શરીરમાં હુપણાનું અભિમાન ધરાવનાર જેને

૩૭ પદ્મચંદ્ર-સ્થૂળશરીરસ્ય અભિમાનં અસ્તિ યસ્ય-સ્થૂળ શરી-
રનું જેને અભિમાન છે તે. જીવઃ નામ યસ્ય તત્ જીવનામક-જેનું

જીવનામથી ઓળખાએ છીએ તે બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ છે

અર્થ—તેજ જીવ અગ્નિથી ઇશ્વરને પોતાથી જુદો સમજે છે. અવિદ્યા અગ્નિ એજ જેની ઉપાધી છે એવા આત્મા અગર અવિદ્યા કેવી ઉપાધીવાળો થતો આત્મા જીવ કહેવાય છે તેને બરાબર સમજવા માટે નીચેનું કોષ્ટક વાંચવું.

જીવ તથા ઇશ્વરમાં સમાવેલો ભેદ

દેહ સમયથી ઉપાધી		અવસ્થા મયથી ઉપાધી		અભિમાન મયથી ઉપાધી	
ઇશ્વરની	જીવની	ઇશ્વરની	જીવની	ઇશ્વરની	જીવની
વિરાટ	સ્થૂળ	ઉત્પત્તિ	જાગૃત	બ્રહ્મા	વિશ્વ
હિરણ્યગર્ભ	સૂક્ષ્મ	સ્થિતિ	સ્વપ્ન	વિષ્ણુ	તૈજસ
અબ્યાકૃત	કારણ	પ્રલય	સુષુપ્તિ	ઇદ્ર	પ્રાણ

૩૮ માયોપાધિઃ સન્ ઈશ્વરઃ ઇત્યુચ્યતે । એવ મુપાધિભેદાત્ જીવેશ્વરભેદદૃષ્ટિર્યાવત્પર્યન્તમ્ તિષ્ઠતિ તાવત્પર્યન્તમ્ જન્મમરણાદિ-રૂપસંસારો ન નિવર્તતે, તસ્માત્કારણાન્ન જીવેશ્વરયોર્ભેદબુદ્ધિઃ સ્વીકાર્યા ॥

૩૯ માયોપાધિઃ સન્ ઇશ્વર ઇત્યુચ્યતે । એવ મુપાધિ ભેદાત્ જીવેશ્વરભેદદૃષ્ટિર્યાવત્પર્યન્તમ્ તિષ્ઠતિ તાવત્પર્યન્તમ્ જન્મનામ જીવ છે તે (નામન્-નપુસક લીંગ) બ્રહ્મણઃ+પ્રતિબિંબ=બ્રહ્મપ્રતિબિંબ-બ્રહ્મનું પ્રતિબિંબ છે

સં-તે. એવ-જ જીવ-જીવ પ્રકૃત્યા-અગ્નિથી, અવિદ્યાથી. સ્વસ્માત્-પોતાથી [જુદો] ઈશ્વર-ઇશ્વરને ભિન્નત્વેન-ભિન્નતાવડે જાનાતિ-જાણે છે અવિદ્યા એવ ઉપાધિ યસ્ય સ-અગ્નિ એજ જેની ઉપાધી છે એવો સન્-જીવ આત્મા-આત્મા જીવ-જીવ ઇતિ-એમ. ઉચ્યતે-કહેવાય છે

૩૯ પદ્યેન્દ્ર-માયા એવ ઉપાધિ યસ્ય સ માયોપાધિ-માયા કેવી ઉપાધીવાળો, સન્-જીવ ઈશ્વર-ઇશ્વર. ઇતિ ઉચ્યતે-એમ કહેવાય

મરણાદિરૂપસંસારો ન નિવર્તતે, તસ્માત્કારણાન્ન ઇવેશ્વરયો-
ભેદબુદ્ધિ સ્વીકાર્યા ॥

અર્થ—તેજ આત્મા માયા રૂપ ઉપાધીવાળો થવાથી ઇશ્વરના નામથી બોવાય છે આ પ્રમાણે ઉપાધીના ભેદથી જીવ અને ઇશ્વર વચ્ચેની ભેદ બુદ્ધિ બંધા સુધી રહે છે ત્યાં સુધી આ જન્મ મરણાદિ રૂપ સંસાર મટતો નથી તે કારણથી (અમારા મત પ્રમાણે તો) જીવ તથા ઇશ્વર વચ્ચેની ભેદ બુદ્ધિ અગીકાર કરવા લાયક નથી

૩૯ શંકા—નનુ સાહકારસ્ય કિંચિજ્ઞસ્ય જીવસ્ય, નિરહં-
કારસ્ય સર્વજ્ઞસ્યેશ્વરસ્ય, તત્ત્વમસિ ઇતિ મહાવાક્યાત્કથમભેદબુદ્ધિ
સ્વાદુભયો વિરુદ્ધર્થાક્રાંતત્વાત્ ઇતિ ચેન્ન ।

૩૯ શંકા—નનુ સાહકારસ્ય કિંચિજ્ઞસ્ય જીવસ્ય નિર-
હકારસ્ય સર્વજ્ઞસ્યેશ્વરસ્ય, તત્ત્વમસિ ઇતિ મહાવાક્યાત્કથમભેદ-
બુદ્ધિ સ્વાદુભયો વિરુદ્ધર્થાક્રાંતત્વાત્ ઇતિ ચેન્ન ।

છે એવમ—આ પ્રમાણે ઉપાધિભેદાત્-ઉપાધીના ભેદથી જીવશ્ચ ઈશ્વરશ્ચ
જીવેશ્વરૌ તયો ભેદદૃષ્ટિ જીવેશ્વરભેદદૃષ્ટિ—જીવ તથા ઇશ્વર વચ્ચે
ભેદ દૃષ્ટિ અથવા ભેદ બુદ્ધિ યાવત્ પર્યંત—બંધા સુધી તિષ્ઠતિ—રહે છે
તાવત્ પર્યંત—ત્યાં સુધી જન્મમરણાદિ રૂપ—જન્મ મરણ વિગેરે વાળો
સંસાર—સંસાર જગત્ ન નિવર્તતે—મટતો નથી તસ્માત્ કારણાત્-
તે કારણથી ન સ્વીકાર્યા (સ્વીકર્તુ યોગ્યા ઇતિ સ્વીકાર્યા)—અ-
ગીકાર કરવા લાયક નથી જીવશ્ચ ઈશ્વરશ્ચ જીવેશ્વરૌ તયો જીવેશ્વરયો—
જીવે તથા ઇશ્વરની વચ્ચે ભેદબુદ્ધિ—ભેદ બુદ્ધિ

૩૯ ૫૬-૭૬—નનુ ઇતિશકાયામ્—નનુ એ શંકાસુચક શબ્દ છે
અહંકારેણ સહ સાહકારઃ તસ્ય સાહકારસ્ય—અહંકારવાળાની (અ-
ભેદ બુદ્ધિ) કિંચિત્ જાનાતિ ઇતિ કિંચિજ્ઞઃ તસ્ય કિંચિજ્ઞસ્ય-
યોદુ જાણવાવાળાની (અભેદ બુદ્ધિ) (તે ભેદ વિશેષણ જીવના છે)
જીવસ્ય—જીવની (અભેદ બુદ્ધિ) નાસ્તિ અહંકાર યસ્યસ નિરહ-
કાર તસ્ય નિરહંકારસ્ય—અહંકારગ્રહિત એવા ઇશ્વર ॥ (ભેદ બુદ્ધિ).

અર્થ—જીવની ઉપાધી અગ્નિ અને ઇશ્વરની ઉપાધી માયા જીવ અગ્નિથી મુક્ત થાય અને ઇશ્વર માયાથી મુક્ત થાય એટલે તે એક એક સ્વરૂપ છે. તેમા ભેદ બુદ્ધિ રાખવી નહીં એવું આગલા વાક્યમા કહ્યું છે તેમા શકા થાય એવી વાત એ છે કે-જીવ અહ કારવાળો છે તથા યોગુ જાણનાર છે, અને ઇશ્વર અહ કાર રહિત છે તથા સર્વજ્ઞ-સર્વને જાણનાર છે આ પ્રમાણે જીવ તથા ઇશ્વર બેઉના ધર્મ જુદા જુદા હોવા છતાં તત્ત્વમસિ જેવા વેદના મહા વાક્યોથી અભેદ બુદ્ધિ કેવી રીતે હોઈ શકે ? એ પ્રમાણે સવાલ થતો હોય તો તેનો ખુલાસો સાબળો.

સમાધાન—સ્થૂલસૂક્ષ્મશરીરાભિમાની ત્વંપદવાચ્યાર્થઃ ।
ઉપાધિવિનિર્મુક્ત સમાધિદશાસંપન્ન શુદ્ધચૈતન્યં ત્વપદલક્ષ્યાર્થઃ ॥

સમાધાન—સ્થૂલસૂક્ષ્મશરીરાભિમાની ત્વ પદવાચ્યાર્થઃ ।
ઉપાધિવિનિર્મુક્ત સમાધિદશાસંપન્ન શુદ્ધચૈતન્યં ત્વ પદ-
લક્ષ્યાર્થઃ ॥

વિવેચન—દરેક શબ્દ અગર પદને બે અર્થ હોય છે. એક વાચ્ય અર્થ અને એક લક્ષ્ય અર્થ—વાચ્ય અર્થ એટલે શબ્દે શબ્દનો તરજુઓ—સામાન્ય ભાષાતર, અને લક્ષ્ય અર્થ એટલે શબ્દ, વાક્ય અગર

સર્વ જ્ઞાનાતિ इति सर्वज्ञ तस्य सर्वज्ञस्य ईश्वरस्य-સર્વને જાણનાર, ઇશ્વરની (ભેદ બુદ્ધિ) **તત્-તે** બ્રહ્મ **ત્વ-તુ** અસિ-છે જે બ્રહ્મ છે તે તું છે **इति—આ** પ્રમાણે **મહાવાક્યાત્-મોટા** વાક્યથી **કથમ્-કેવી** રીતે. **અભેદબુદ્ધિ-અભેદ બુદ્ધિ** **હ્યાત્-હોય**, અને, થાય **ઉમયો-જીવ** તથા **ઇશ્વર** બેઉના **વિરુદ્ધાશ્ચયે ધર્માશ્ચ વિરુદ્ધધર્મા-તૈઃ** **આક્રાન્તૌ** (દમાએણા) **વિરુદ્ધધર્માક્રાન્તૌ-તયો** માવ-**વિરુદ્ધધર્મા-ક્રાન્તત્વ-તસ્માત્** **વિરુદ્ધધર્માક્રાન્તત્વાત્-વિરોધવાળા** ધર્મથી મુક્ત-પણુ એટલે જીવ તથા ઇશ્વર બેઉના જુદા જુદા ધર્મ હોવાથી **इति—એ** પ્રમાણે છે. **ચેત્+ન+ચેન્ન-કદાચ** એમા શકા આવતી હોય તો સાબળો.

પદ્મછેદ—સ્થૂલસૂક્ષ્મશરીરયો-સ્થૂલ તથા **સૂક્ષ્મ** શરીરનો. **અભિમાની-અભિમાન કરનાર** **ત્વંપદસ્ય વાચ્યાર્થ. ત્વંપદવાચ્યાર્થ-** ત્વ પદનો વાચ્ય અર્થ છે. અને **ઉપાધિવિનિર્મુક્ત-ઉપાધિથી રહિત** થયેલો

પદમા કહેવાનો ભાવ—મુદ્ધો સૂચવે તેવો અર્થ, તેને બીજાપદમા કહીએ તો વાચ્ય અર્થ એટલે ઉઘાડો—પ્રુદ્ધો અર્થ અને લક્ષ્ય અર્થ એટલે ગૂઢ અર્થ—

અર્થ—જીવને અગર ત્વ પદને સ્થૂળ તથા સૂક્ષ્મ શરીરનો અભિમાની કહેવાય છે. તે તેનો વાચ્યાર્થ છે અને જીવ અગર ત્વ પદને ઉપાધીથી મુક્ત, સમાધિદશાને પહોંચેલો તથા શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ કહેવામા આવે છે તે જીવનો અગર ત્વ પદનો લક્ષ્યાર્થ સમજવો. તાત્પર્ય પશુ પક્ષીના દેહમા ગ્રહેલા જીવ પણ સ્થૂળ તથા સૂક્ષ્મ શરીરનો અભિમાની છે. માણસના શરીરમા રહેલા જીવે તો લક્ષ્યાર્થના ગુણવાળા થવું જોઈએ.

૪૦ एवं सर्वज्ञत्वादिविशिष्टः ईश्वरः तत्पदवाच्यार्थः । उपाधिशून्य शुद्धचैतन्यं तत्पदलक्ष्यार्थः । एवं च जीवेश्वरयोः चैतन्यरूपेणाभेदे बाधकाभावः ॥

૪૦ એવં સર્વજ્ઞત્વાદિવિશિષ્ટઃ ઇશ્વર તત્પદવાચ્યાર્થઃ । ઉપાધિશૂન્ય શુદ્ધચૈતન્યં તત્પદલક્ષ્યાર્થઃ । એવ ચ જીવેશ્વરયોઃ ચૈતન્યરૂપેણાભેદે બાધકાભાવ ॥

અર્થ—આત્મા અગર બ્રહ્મ અગર ચૈતન્યરૂપ અગર તત્પદને સર્વગપણ વિગેરેથી મુક્ત થતા તે તત્પદના સ્વરૂપનો વાચ્યાર્થ ઇશ્વર થાય છે એટલે તેને વધારે પ્રુદ્ધતા શબ્દમા મૂકીએ તો—એવા ઉપાધીવાળાં ત-

તથા સમાધિદશાસપન્ન—સમાધિની દશાને પ્રાપ્ત કરેલો, શુદ્ધચૈતન્ય—શુદ્ધ ચૈતન્ય એ ત્વપદલક્ષ્યાર્થ—ત્વ પદનો લક્ષ્યાર્થ સમજવો.

૪૦ પદ્મછેદ—પદ્મ—આ પ્રમાણે સર્વજ્ઞત્વાદિવિશિષ્ટઃ—સર્વગપણ વિગેરેથી સપન્ન—યુક્ત ઇશ્વર—ઇશ્વર તત્પદલક્ષ્યાર્થ—તત્પદનો વાચ્યાર્થ છે. ઉપાધિશૂન્ય—ઉપાધિથી રહિત, શુદ્ધચૈતન્ય—શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ તત્પદલક્ષ્યાર્થ—તત્પદનો લક્ષ્યાર્થ છે. એવ—આ પ્રમાણે, જીવ—અને, જીવેશ્વરયો—જીવ તથા ઇશ્વરના ચૈતન્યરૂપેણ—ચૈતન્યરૂપથી અભેદે—અભેદમા એટલે અભેદ બુદ્ધિમા બાધકસ્ય અભાવ—બાધકાભાવ—બાધકનો અભાવ છે એટલે બાધક [આડ કરનાર] છેજ નહીં

તપદનુ નામ ઇશ્વર છે અને ઉપાધીથી ગહિત તત્પદને શુદ્ધ ચૈતન્ય કહેવાય છે આ પ્રમાણે જીવ તથા બ્રહ્મ અગર તપદ તથા તત્પદનુ મૂળ સ્વરૂપ ચૈતન્યરૂપ છે, માટે ચૈતન્યસ્વરૂપે કરીને જીવ તથા ઇશ્વર એ બેઉના અભેદમા ભેદનો અભાવ છે. એટલે બેઉમા ભેદ બુદ્ધિ છેજ નહીં - બેઉની ઐક્યતા છે.

૪૧ एवं च वेदांतवाक्यैः सद्गुरूपदेशेन, च सर्वेष्वपि भूतेषु येषां ब्रह्मबुद्धिरुत्पन्ना, ते जीवन्मुक्ता इत्यर्थः ।

૪૧ એવ ચ વેદાંતવાક્યૈઃ સદ્ગુરૂપદેશેન, ચ સર્વેષ્વપિ ભૂતેષુ યેષાં બ્રહ્મબુદ્ધિરૂત્પન્ના, તે જીવન્મુક્તા ઇત્યર્થઃ ।

અર્થ—આ પ્રમાણે વેદાંતના વાક્યોથી અને સદ્ગુરૂના ઉપદેશથી પ્રાપ્તી માત્રમા જોએને બ્રહ્મબુદ્ધિ (અભેદ ભાવ) ઉત્પન્ન થઈ છે. તેઓ જીવ મુક્ત પુરો કહેવાય છે (હવે જીવ મુક્ત પુરૂષ સબધી વિશેષ બુદ્ધાભો થાય છે)

૪૨ सवाल-ननु जीवन्मुक्तः कः ?

૪૨ સવાલ—નનુ જીવન્મુક્ત ક ?

સવાલનો અર્થ—(નનુ એટલે શક) જીવન્મુક્ત પુરૂષ કેવા હોય છે ?

जवाब-यथा देहोऽहं, पुरुषोऽहं, ब्राह्मणोऽहं, शूद्रोऽहं-मस्मीति दृढनिश्चयस्तथा, नाहं ब्राह्मणः, न शूद्रः, न पुरुषः,

૪૨ પદ્મછેદ—एव-आ प्रमाणे च-अने वेदांतवाक्यै-वेदांतના વાક્યોથી સદ્ગુરો + ઉપદેશેન=સદ્ગુરૂપદેશેન-સદ્ગુરૂના ઉપદેશથી ચ-અને सर्वेषु अपि-સર્વમા પણ ભૂતેષુ-પ્રાપ્તીઓમા યેષા-જોએની બ્રહ્મબુદ્ધિ ઉત્પન્ના-બ્રહ્મ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ છે તે-તેઓ જીવન્મુક્તા - જીવન્મુક્ત પુરૂષા इति-એમ અર્થ-અર્થ થાય છે, સમગ્રય છે.

૪૨ પદ્મછેદ—यथा-जोवी રીતે. देह अहम्-દેહ તે હું પુરુષ अहम्-પુ.પ તે હું. ब्राह्मण अहम्-બ્રાહ્મણ તે હું शूद्र अहम्-શૂદ્ર તે

કિન્તુ અસંગઃ, સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપઃ પ્રકાશરૂપઃ, સર્વાન્તર્યામી,
ચિદાકાશરૂપોઽસ્મીતિ દૃઢનિશ્ચયરૂપોઽપરોક્ષજ્ઞાનવાન્ જીવન્મુક્તઃ ॥

જવાબ—યથા દેહોઽહ, પુરૂષોઽહ, બ્રહ્મણ્ણે ડહ, શૂદ્રોઽ-
હમસ્મીતિ દૃઢનિશ્ચયસ્તથા, નાહ બ્રહ્મણઃ, ન શૂદ્રઃ, ન પુરૂષઃ,
કિન્તુ અસંગ, સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ પ્રકાશરૂપ, સર્વાન્તર્યામી,
ચિદાકાશરૂપોઽસ્મીતિ દૃઢનિશ્ચયરૂપોઽપરોક્ષજ્ઞાનવાન્ જીવન્મુક્તઃ ॥

જવાબનો અર્થ—જેવી રીતે આ દેહમા રહેલું ચૈતન્ય (જીવ)
દેહ હું છઉં, પુ.પ હું છઉં, બ્રહ્મણ હું છઉં, અગર શૂદ્ર હું છઉં, એવો
દૃઢ નિશ્ચય મરીને બેઠું છે તેવી રીતે વેદાતના મહા વાક્યોથી અગર મદ-
ગુણના ઉપદેશથી તેને ખાત્રી થાય દૃઢ-નિશ્ચય થાય કે હું (અદરથી બે લુ
છઉં તે) બ્રહ્મણ નથી, શૂદ્ર નથી, પુરૂષ નથી, પણ સંગરહિત, સચ્ચિ-
દાનંદ સ્વરૂપવાળો, પ્રકાશરૂપ, સર્વના અતરંગી વસનાર, ચિદાકાશરૂપ-
વાળો છઉં, એવા અપરોક્ષ જ્ઞાનો પુ પને જીવન્મુક્ત કહેવાય છે

૪૨ બ્રહ્મૈવાહમસ્મીતિ અપરોક્ષજ્ઞાનેન નિરવિલકર્મર્થબંધન વિનિ-
ર્મુક્તઃ સ્યાત્ ।

હું અગર હું જે શૂદ્ર (છઉં તે) અસ્મિ-છઉં इति-એ પ્રમાણે દૃઢ-
નિશ્ચય -દૃઢ નિશ્ચય (થઈ ગયો છે) તથા-તે પ્રમાણે ન અહં બ્રાહ્મણ.-
હું બ્રહ્મણ નથી ન શૂદ્ર-હું શૂદ્ર નથી ન પુરૂષ.-હું પુરૂષ નથી
કિન્તુ-પણ અસંગ -હું અસંગ છઉં સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ -હું સચ્ચિદાનં-
દસ્વરૂપ છઉં પ્રકાશરૂપ -હું પ્રકાશરૂપ છઉં સર્વાન્તર્યામી-સર્વનો
અતરંગી છઉં ચિદાકાશરૂપ -હું ચિદાકાશરૂપ અસ્મિ-છઉં. इति-
એ પ્રમાણે દૃઢ નિશ્ચય પરોક્ષ-એટલે આખે ન જોયેલું-નહી અનુભવેલું.
અપરોક્ષ-આખે જોયેલું અગર અનુભવેલું [આ ટેકાણે બ્રહ્મની નજીકના
આવેલો વર્તમાનમા મુકનાર] જ્ઞાનવાન્-જ્ઞાની જીવન્મુક્ત-જીવન્મુક્ત

૪૩ ૫૬એદ-બ્રહ્મ એવ અહમ્ અસ્મિ-બ્રહ્મ એજ હું છઉં इति-
એમ અથવા એવા અપરોક્ષજ્ઞાનેન-અનુભવેલા જ્ઞાની, વર્તમાનમા મુકનાર

૪૩ પ્રલેવાહમસ્મીતિ, અપરોક્ષજ્ઞાનેન નિખિલકર્મબંધન વિ-
નિર્મુક્તાઃ સ્યાત્ ।

અર્થ—હું પ્રલે “હઉ” એવા વર્તનમા મૂકેલા જ્ઞાનથી (જ્ઞાની
પુરુષ) સર્વ કર્મના બંધનથી મુક્ત થાય છે

પરોક્ષજ્ઞાન તથા અપરોક્ષજ્ઞાન એ બે શબ્દોનો બરાબર ખુલાસો
સાંભળો.

પરોક્ષ જ્ઞાન—પાઠશાસ્ત્રના પુસ્તકો વાચીને દુધપાક અગર ભજ્યા
બનાવતા આવડે છે. એવું જે કહે છે તે અપરોક્ષ જ્ઞાન, અને દુધપાક
અગર ભજ્યા અગર રોટલી બનાવનારની પાસે બેસીને શીખે છે, તેને જે
આવડે છે તેનું નામ અપરોક્ષ જ્ઞાન કહેવાય છે આ વિષયને વધારે
સ્પષ્ટ કરવા માટે શ્રી શ કરમ્વામીએ શ્રીઅપરોક્ષાનુમુતિ નામનો અથ
લખ્યો છે. તેને વધારે સ્પષ્ટરૂપમા કહીએ તો સદ્ગુરુ શોધ્યાવિના એકલા
શાસ્ત્રો વાચવાથી જે જ્ઞાન થાય છે તે પરોક્ષ જ્ઞાન અને શાસ્ત્રના વચનો
સદ્ગુરુના ઉપદેશ તથા ક્રિયાદ્વારા મળે તે અપરોક્ષજ્ઞાન:

૪૪ શંકા-કર્માણિ કતિવિધાનિ સન્તીતિ ચેત્ ?

૪૪ શંકા—કર્માણિ કતિવિધાનિ સન્તીતિ ચેત્ ?

અર્થ—કર્મો કેટલા પ્રકારના છે એમ પુછતા હો તો સાંભળો

સમાધાન—આગામિસચિતપ્રારબ્ધભેદેન ત્રિવિધાનિ સંતિ ॥

જ્ઞાનથી. નિખિલ-સર્વ કર્મબંધનાત્-કર્મના બંધનથી વિનિર્મુક્ત-મુક્ત.
સ્યાત્-થાય છે

૪૪ ૫૬૨છેદ—કર્માણિ-કર્મો કતિ વિધા યેષામ્ તાનિ કતિ
વિધાનિ (કતિ-વિશેષણ, બહુવચનમા રહે છે તેના અર્થ કેટલા) વિધા-
[અવ્યય] પ્રકાર તેના બેડના પુર્ણાંગમાં કતિ વિધા-શ્રી લીંગમા
રમા-જેવા ૩૫ અને નપુસકલિંગમા કતિવિધાની-તેનો અર્થ-કેટલા
પ્રકારના. સન્તિ-છે. ચેત્-એમ પુછતા હો, તો સાંભળો.

૫૬૨છેદ—આગામિન્-મૂળ શબ્દ ઉપરથી આગામિ આગચ્છતિ
इति આગામિ. સંચીયતે સ્મ इति સચિત પ્રારમ્બયતે સ્મ इति પ્રારમ્બ-

જ્ઞાનોત્પત્ત્યનંતરં જ્ઞાનિદેહકૃતં પુણ્યપાપરૂપં કર્મ યદસ્તિતદાગામીત્ય-
ભિધીયતે ।

સમાધાન—આગામિસ ચિતપ્રારબ્ધભેદેન ત્રિવિધાનિ સં-
તિ ॥ જ્ઞાનોત્પત્ત્યનંતરં જ્ઞાનિદેહકૃત પુણ્યપાપરૂપં કર્મ યદ-
સ્તિતદાગામીત્યભિધીયતે ।

અર્થ—આગામિ, સચિત અને પ્રારબ્ધ એવા ત્રણ પ્રકારના
કર્મ છે. જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થયા પછી-એટલે જ્ઞાની પુણ્યના દેહથી કરાએલું
પુણ્ય અગર પાપરૂપ જે કર્મ છે તે આગામિ કર્મ કહેવાય છે આ-
ગામિનું બીજું નામ ક્રિયાભાણુ કર્મ છે

૪૫ સવાલ—સંચિતં કર્મ કિમ્ ?

૪૫ સવાલ—સચિત કર્મકિમ્ ?

સવાલનો અર્થ—સચિત કર્મ કેને કહેવાય ?

જવાબ—અનંતકોટિજન્મનાં વીજમૂતં સત્ યત્કર્મજાતં
પૂર્વાર્જિતં તિષ્ઠતિ તત્ સચિતં જ્ઞેય ॥

પૂર્વ જન્મમા આરભેલું તે આગામિ સ્વ સચિતશ્ચ પ્રારબ્ધશ્ચ-આગામિ-
સચિતપ્રારબ્ધાનિ इति મેદ-આગામિસચિતપ્રારબ્ધમેદ તેન
આગામિસચિતપ્રારબ્ધમેદેન-આગામિ, સચિત તથા પ્રારબ્ધ એવા
ભેદથી ત્રય વિધા યેષામ્ તાનિ-ત્રિવિધાનિ-ત્રણ પ્રકારના. સન્તિ-છે.
જ્ઞાનસ્ય+ઉત્પત્તિ=જ્ઞાનોત્પત્તિ-તસ્યા અનંતરં-જ્ઞાનોત્પ-ત્ત્યનંતરં-જ્ઞા-
નની ઉત્પત્તિ થયા પછી એટલે હું કામા જ્ઞાન થયા પછી. જ્ઞાનિન +દેહ=
જ્ઞાનિદેહ તેન કૃત-જ્ઞાનિદેહકૃત-જ્ઞાનીના દેહથી કરાએલું પુણ્ય-
પાપરૂપં કર્મ-પુણ્ય તથા પાપરૂપ કર્મ. યત્ અસ્તિ-જે છે. તત્-તે.
આગામિ इति અભિધીયતે-આગામિ કર્મ કહેવાય છે.

૪૫ પદ્મછેદ-અનંતકોટિજન્મનાં-અનંતકોટિ જન્મોના વીજ-
મૂત-બીજ રૂપે થએલા સત્-જ્ઞાન યત્ કર્મજાતં-જે કર્મ બનેલું
છે પૂર્વાર્જિતં-પૂર્વે કરેલું તિષ્ઠતિ છે તત્-તે. સચિત-સચિત કર્મ.
જ્ઞેય-કહેવાય છે

જવાબ—અનંતકોટિજન્મના બીજભૂત સત્ ચત્કર્મજાત પૂર્વાર્જિત તિષ્ઠતિ તત્ સચિત્ જ્ઞેય ॥

જવાબનો અર્થ—પૂર્વના અનંત કોટિ અવતારોમા એકલા થએલા બીજ રૂપ છે (એટલે તે અપકવ સ્થિતિના કર્મો અગામ યુક્ત સુદૃઢ શરીરમા રહે છે) તે સચિત્ કર્મ કહેવાય છે તેને બીજ રૂપમા ક હીએ તો જ્ઞાન થયા પહેલા આ દેહે કરીને અગર પૂર્વના દેહે કરીને જે કર્મો કર્યા હોય, અને તેના ફળ હજી અપકવ હોય, એટલે હજી તેને ભોગ વવાની વખત ન આવી હોય તે કર્મની સીતક અગર મુકીને સચિત્ [એકલા કરેલા] કર્મ કહેવાય છે

૪૬ શંકા—પ્રારબ્ધકર્મ કિમિતિ ચેત્ ?

૪૬ શંકા—પ્રારબ્ધકર્મ કિમિતિ ચેત્ ?

સમાધાન—ઈદં શરીરમુત્પાદ્ય ઇહ લોકે યત્ સુખદુઃખાદિપ્રદં ચત્કર્મ તત્પ્રારબ્ધં, પ્રારબ્ધ ભોગેન નષ્ટં ભવતિ : પ્રારબ્ધકર્મણા ભોગાદેવ ક્ષય ઇતિ ॥

સમાધાન—ઈદં શરીરમુત્પાદ્ય ઈહ લોકે એવં સુખદુઃખાદિપ્રદં, ચત્કર્મ તત્પ્રારબ્ધં, પ્રારબ્ધ ભોગેન નષ્ટં ભવતિ : પ્રારબ્ધકર્મણા ભોગાદેવ ક્ષય ઇતિ ॥

અર્થ—પ્રારબ્ધ એટલે સચિત્ અથવા એકલા કરેલા કર્મોમાથી પાડેલા કર્મો. જેનો ભોગ થઈ થઈ ગયો હોય તે તે પ્રારબ્ધ કર્મ કહેવાય છે આવો

૪૬ પદ્મછેદ—પ્રારબ્ધકર્મ—પ્રારબ્ધ કર્મ કોન કહે છે તે પુછતા હો, તો સામજો

પદ્મછેદ—ઈદં-આ શરીરમ્ ઉત્પાદ્ય-શરીરને પેદા કરીને. ઇહ લોકે-આ દેહમા યત્-જ સુખદુઃખાદિપ્રદ-સુખ દુઃખને આપવાવાળું ચત્કર્મ-જે કર્મ છે તત્-તે પ્રારબ્ધ-પ્રારબ્ધ કર્મ છે પ્રારબ્ધ-પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગેન-ભોગથી નષ્ટ-નાશ ભવતિ-થાય છે પ્રારબ્ધકર્મણા ક્ષય-પ્રારબ્ધકર્મનો ક્ષય [નાશ]. ભોગાત્ યત્-ભોગથીજ [થાય છે] ઇતિ-એ પ્રમાણે.

તેનો સામાન્ય અર્થ છે હવે શ કર ભગવાનની વાણીનો સ્વપ્નાર્થ કરીએ તે સાંભળો. જે કાર્યથી આ દેહ ઉત્પન્ન થયો છે, અને જે કર્મથી આ દેહમાળ સુખ દુઃખ મળે છે તે કર્મ પ્રારબ્ધ કર્મ કહેવાય છે પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગથી નાશ પામે છે પ્રારબ્ધ કર્મોનો નાશ ભોગથીજ થાય છે ત્યારે ત્રણે કર્મનો વાતમાથી સાર એ નીકળે છે કે-સચિત તથા આગામી અગર ક્રિયામાણ કર્મો જ્ઞાનથી નાશ પામે છે, પણ પ્રારબ્ધ કર્મ તો ભોગવવાજ પડે છે જેમ ભાથામાથી નીકળેલુ બાણુ જેટલો વેગ આપ્યો તેટલુ દોડવાનુ છે

શાસ્ત્ર વચનો-અવશ્યમેવ ભોક્તવ્ય, કૃત કર્મ શુભાશુભમ્ ।

નાભુક્ત ક્ષીયતે કર્મ, કલ્પકોટિશતૈરપિ ॥

શાસ્ત્ર વચનો-અવશ્યમેવ ભોક્તવ્ય, કૃત કર્મ શુભાશુભમ્ ।

નાભુક્ત ક્ષીયતે કર્મ કલ્પકોટિશતૈરપિ ॥

અર્થ-કરેનુ કર્મ તો ચોક્કસ ભોગવવુજ જોઈએ (કારણ કે) નહીં ભોગવેલુ કર્મ નાશ પામતુ નથી

૪૭ મચિત કર્મ બ્રહ્મવાદમિતિ નિશ્ચયાત્મકજ્ઞાનેન નશ્યતિ ।
આગામિકર્મ અપિ નેન નશ્યતિ । કિં ચ આગામિકર્મણા નલિની
દલગતજલવત જ્ઞાનિના સમ્બન્ધો નાસ્તિ ॥

૫૬-૭૬-અવશ્યમ્ एव-એકમ માત્રકર્ય-ભોગવાનુ જોઈએ
કૃત કર્મ-કરેનુ કર્મ શુભ+અશુભમ્-શુભ અગર અશુભ [કર્મ]
અભુક્ત-નાજી ભોગવાયવુ કર્મ-કર્મ ન ક્ષીયતે-નાશ પામતુ નથી

૪૭ ૫૬-૭૬-સંચિત કર્મ-એકદુ થએલુ કર્મ [અપકૃત કર્મ]
બ્રહ્મएव+મહમ્+ઈતિ=બ્રહ્મવાદમિતિ-હુ બ્રહ્મજી છડિ એવો
નિશ્ચય આત્મા यस્ય તત્ નિશ્ચયાત્મક નિશ્ચયાત્મકજ્ઞાન તત્ જ્ઞાનજ્ઞ
નિશ્ચયાત્મકજ્ઞાન-તત-નિશ્ચયાત્મક-જ્ઞાનેન-એના નિશ્ચય-પ જ્ઞાનથી
નશ્યતિ-નાશ પામે છે એટલે ૧જી આ શકતા નથી આગામિ કર્મ-
જ્ઞાન થયા પ્રછી થએના કર્મ અપિ-પણ જ્ઞાનેન નશ્યતિ-જાનથી નાશ
પામે છે કિં ચ-કારણ કે નલિનીદલગતજલવત-કમળના દળ એટલે

૪૭ સચિત્ કર્મ બ્રહ્મેવાહુમિતિ નિશ્ચયાત્મકજ્ઞાનેન નશ્યતિ
આગામિકર્મ અપિ જ્ઞાનેન નશ્યતિ । કિ ચ આગામિકર્મણી
નલિનીદલગતજલવત્ જ્ઞાનિના સમ્બન્ધો નાસ્તિ ॥

અર્થ—હુ બ્રહ્મ છઉં, એવા નિશ્ચયરૂપ જ્ઞાનથી સચિત્ કર્મ
નાશ પામે છે આગામિ કર્મ પણ જ્ઞાનથી નાશ પામે છે કારણ કે આગામિ
કર્મોનો અને જ્ઞાનીઓનો સબધ કમળની પાખડી ઉપર પડેલા જળના બીંદુ
(ટીપા) જેવો છે-તાત્પર્ય વાસ્તવીક જોતા જ્ઞાનીના આગામિ કર્મ થાય છે
ખર, પણ તેને ખરી પડતા, [નાશ પામતા] વાર લાગતી નથી

૪૮ સવાલ—જીવે ત્યાસુધી જ્ઞાની હોય તોપણ કાંઈ કાંઈ
કર્મ તો કર્યાજ કરે છે લે કર્મનું સાર અગર ખોટું ફળ કોણ
ભોગવે છે ?

જવાબ—કિ ચ યે જ્ઞાનિન સ્તુવતિ ભજતિ અર્ચયતિ તા
ન્પ્રતિ જ્ઞાનિકૃતમ્ આગામિપુણ્યં ગચ્છતિ । યે જ્ઞાનિનં નિન્દન્તિ
દ્વિષંતિ દુઃસ્વપ્રદાનં કુર્વંતિ તાન્પ્રતિ જ્ઞાનિકૃતમ્ મર્ધમ્ આગામિક્રિ
યમાણં યદવાચ્ય કર્મ પાપાત્મકં તદગચ્છતિ ॥ સુહૃદઃ પુણ્યકૃત્યાનિ-
દુર્હૃદઃ પાપકૃત્યાનિ ગૃહ્ણન્તિ ॥

પાખડી ઉપર ગયેલા [પડેલા] જળના ટીપાની માફક આગામિ-
કર્મણા-આગામી કર્મોનો જ્ઞાનિનામ્-જ્ઞાન એનો સબધ-સમ્બધ ન
અસ્તિ-નથી

૪૮ પદ્મ-૭૬—કિં ચ-જગણ કે યે જ્ઞાનિન-જે જ્ઞાનિને-જ્ઞાનિની
સ્તુવતિ-સ્તુતિ કરે છે ભજતિ-ભજે છે અર્ચયતિ-પૂજે છે તાન્પ્રતિ-
તેના તરફ જ્ઞાનિના કૃતમ્-જ્ઞાનિકૃત-જ્ઞાનિએ કરેલું આગામિ, પુણ્ય-
આગામીપુણ્ય ગચ્છતિ-ગય છે યે-જે જ્ઞાનિન નિન્દન્તિ-જ્ઞાનિને
નીંદે છે દ્વિષતિ-દેવ કરે છે દુઃસ્વપ્રદાન કુર્વંતિ-દુઃખ આપે છે તાન્-
પ્રતિ-તેના તરફ જ્ઞાનિકૃત-જ્ઞાનિએ કરેલું સર્વ આગામિક્રિયમાણં-
આગામિ તમામ યત્ અવાચ્ય-જે ન કહેલા યોગ્ય એટલે નિધ કર્મ-
કર્મ પાપાત્મક-પાપરૂપ તત્-તે ગચ્છતિ-ગય છે શોભનં હૃદયં

જવાબ—કિ ચે જ્ઞાનિન સ્તુવતિ ભજતિ અર્ચયતિ
તાન્પ્રતિ જ્ઞાનિકૃતમ્ આગામિપુણ્ય ગચ્છતિ । ચે જ્ઞાનિનં નિ-
ન્દન્તિ દ્વિષતિ દુ ખપ્રદાન કુર્વતિ તાન્પ્રતિ જ્ઞાનિકૃતમ્ સર્વમ્
આગામિક્રિયાભાણુ યદ્વાચ્ચ કર્મ પાપાત્મક તદ્ગચ્છતિ ॥ સુ-
હૃદ પુણ્યકૃતાનિદુર્હૃદ પાપકૃત્યાનિ ગૃહ્ણન્તિ ॥

જવાબનો અર્થ—કારણ કે જે જ્ઞાનીની સ્તુતિ કરે છે, ભજે
છે, પુજા કરે છે, તેના તરફ જ્ઞાનીએ કરેલા આગામિ પુણ્ય જાય છે અને
જે જ્ઞાનીની નિંદા કરે છે, દ્વેષ કરે છે, અગર દુ ખ આપે છે તેના તરફ
જ્ઞાનીએ કરેલું આગામિ નિધ તથા પાપકૃત્ય કમ જાય છે, તાત્પર્ય—પવિત્ર
માણસો પુણ્ય લઈ જાય છે અને પાપીઓ પાપ લઈ જાય છે.

૪૯ સવાલ—ત્યારે આવા જ્ઞાથીઓની છેવટ કર્મ દશા થાય
છે ? મરણ વખતે કાશીવાસ કરવો પડે છે ?

જવાબ—તથા ચાત્મવિત્ત્સાર તીર્ત્વા બ્રહ્માનન્દમિદૈવ પ્રા-
પ્નોતિ । તરતિ શોકમાત્મવિદિતિ શ્રુતેઃ ॥

(શ્લોક)

તનુ ત્યજતુ વા કાશ્યા, શ્વપચસ્ય ગૃહેઽથવા ।

જ્ઞાનસંપ્રાપ્તિસમયે મુક્તોઽસૌ વિમલાશય-ઇતિ સ્મૃતેશ્ચ ॥

યેષામ્ તે-સુહૃદ-જેનું નિર્ભળ હૃદય છે તે પુણ્યકૃત્યાનિ-પુણ્યના
કર્મ દુષ્ટ હૃદય યેષામ્-તે દુર્હૃદ-જેનું પાપી મન છે તે પાપકૃત્યા-
નિ-પાપકર્મ ગૃહ્ણન્તિ-લે છે.

૪૯ પદ્મછેદ-તથા-તે પ્રમાણે જ-અતઃ આત્માન વૅન્તિ इति
આત્મવિદ્-આત્માને જાણે છે તે આત્મવિદ્ યદ્વાચ છે સસાર-સ સા-
રને તીર્ત્વા-તરીને બ્રહ્મણ આનન્દ=બ્રહ્માનન્દ તમ્ બ્રહ્માનન્દ-બ્રહ્માના
આનન્દને રૂઢ+પવ-અહીંજ પ્રાપ્નોતિ-મેળવે છે તરતિ-તરે છે શોક-
શોકને આત્મવિદ્-આત્મજ્ઞાનિ इति શ્રુતે-આ પ્રમાણે શ્રુતિ કહે છે
તનુ ત્યજતુ-સરીરનો ત્યાગ કરે કાશ્યા વા શ્વપચસ્ય ગૃહે અથવા-

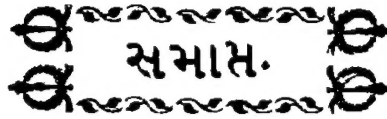
(૪૪)

જવાબ—તથા આત્મવિત્સ સાર તીર્ત્વા બ્રહ્માન દમિહેવ
પ્રાપ્નોતિ । તરતિ શોકમાત્મવિદિતિ શ્રુતે ॥

(શ્લોક)

તનું લ્યજતુ વા કાશ્યા, ધૈપત્યસ્ય ગૃહેડથવા ।
જ્ઞાનસ પ્રાપ્તિસમયે મુક્તોડસો વિમલાશય-ધતિ સ્મૃતેશ્ચ ॥

જવાબનો અર્થ—ને પ્રમાણે આત્મજ્ઞાની પુ-પ મમાગ્ને તરીને,
અહીંજ બ્રહ્માનદની પ્રાપ્તિ કરે છે આત્મજ્ઞાની પુરૂષ શોકને તરી જાય
છે—એટલે મસારને તરી જાય છે, એવું શ્રુતિનું કહેવું છે શ્રુતિનું એવું પણ
કહેવું છે કે—(આત્મજ્ઞાની પુ પ) બલે કાશીમા શરીર તજે અગર આડા-
લના ઘરમા શરીર તજે, પણ જ્યારે તેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે તેજ સમયે
તે નિર્મળ અત કરણનાળો પુ પ મુક્ત થયો ગણાય છે

કાશીમા અથવા આડાલના ઘ-મા અસો વિમલાશય-નિર્મળ
વિચારનાળો આ પુરૂષ જ્ઞાનસપ્રાપ્તિસમયે મુક્ત-જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તે
સમયે એટલે તે સમયથી છૂટે (છે) इति स्मृते च-એ પ્રકારે
સ્મૃતિનું પણ કહેવું છે

અમદાવાદ—પીરમશા રોડ ઉપર આવેલા ધી નિર્મળ ત્રિ. પ્રેસમા
લલિતુભાઈ ધર્મિરભાઈ ત્રિવેદીએ છાપ્યું

મોક્ષમંદિરમાંથી પ્રગટ થતાં પુસ્તકો.

જ્ઞાનના હજારસુએને આવાં સાતાં પુસ્તકો લાગ્યેજ મળી શકશે.			
મોક્ષપત્રિકા નામનું માનિક અહીંથી દર મહા માસથી ~~સેલેટ~~			
યાય છે વાર્ષિક લવાજમ	...	...	૨-૦-૦
૭૬ ની સાલમા પ્રગટ થએના અકો પાનાં પુણ્યથી બધાવેલા	ખીજી આશ્રિતિ	૨-૬-૦	
૭૭ ની	પ્રથમ	૨-૨-૦	
૭૮ ની	"	૨-૨-૦	
૭૯ ની	"	૨-૬-૦	
ગર્ભોપાનેપદ (ખીજી આશ્રિતિ છપાય છે.)	..	૦-૨-૦	
શ્રી ચર્પટ પંજરીમા શ્રી શકુન્ત્યાર્ય કૃત.	...	૦-૧-૬	
શ્રી મોહમુદગર	"	૦-૧-૬	
શ્રી તત્ત્વબોધ	"	૦-૩-૬	
આત્મબોધ	"	૦-૩-૬	
માયુ-રત્નમાળા (શ્રી તુલસીદામજીની)		૦-૨-૬	
વેદાનવિચાર (શ્રી શકુન્તલા તથા મહાન પડિતનો સંવાદ)		૦-૧-૬	
" બીજી પુષ્પ		૦-૧-૬	
ચંદુરશ પ્રથમ તથા દ્વિતીય સર્ગો પદ્મછેદ શુદ્ધગતી તથા			
અમ્બેજી ભારતર સંહિત	..	૦-૧૨-૦	
ચંદુરશ ત્રીજો સર્ગ પદ્મછેદ તથા શુદ્ધગતી ભાષાતર સંહિત		૦-૬-૦	
(વિદ્યાથી પામેર્યા દરેક મનમે આના ઝોઝા. અને			
દરેક સર્ગ પામેજી એક આનો.)			
મનામ ચક્ર		૦-૧-૬	
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા પ્રથમ અધ્યાય (આશ્રિતિ ખીજી)		૦-૮-૦	
" બીજો અધ્યાય (નૈયાગ થાય છે)		૦-૪-૦	
ચરોતર-ચાના પ્રસંગ-ચરોતરમા ચાના પ્રસંગે બધાવેલા			
રામાયણના પ્રસંગો તથા કિર્તિનો	...	૦-૩-૦	
મોક્ષવાણી—તુલસીકૃત રામાયણમાંથી ચુરેલા સુદ પ્રમગો		૦-૮-૦	
બહેનોને સંદેશ	..	૦-૧-૬	
સ્મૃતિ	[છપાય છે.]	૦-૨-૦	
ચાન અથવા Wonder of Wonders	"	૦-૪-૦	
અનુદિનિ વૈગવ્યનક	"	"	

